

**ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Ба ҳуқуқи дастнавис

**УДК: 373: 891.550
ББК: 74.200+81. 3 Тоҷ
3-80**

ЗАИРОВ СИРОТУЛЛО АБДУЛМАЧДИОВИЧ

**ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ МУОШИРАТИИ ХОНАНДАҶОНИ
СИНФҲОИ БОЛОИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ
УМУМӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ АДАБИЁТИ ТОҶИК**

Автореферати

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.01. - Педагогикаи умумӣ,
таърихи педагогика ва таҳсилот**

ДУШАНБЕ - 2022

Диссертатсия дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон иҷро шудааст.

Рохбари илмӣ:

Негматов Саъдуллоҷон Эргашевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, сармутахассиси шуъбаи педагогика ва таҳсилоти муосири Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Хочаев Қурбон Тоҳирович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Содиқова Матлуба Сайфуллоевна - номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи забоншиносии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳимояи диссертатсия 08 октябри соли 2022, соати 09⁰⁰ дар шӯрои муштараки диссертатсионӣ 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С.Айнӣ, 126, тел.: 225 84 23) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (www.aot.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ шӯрои
муштараки диссертатсионӣ,
доктори илмҳои педагогӣ**

М.Б. Каримзода

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити кунунии ҷомеаи иттилоотӣ ва ба ҳам наздикшавии фарҳангҳо низоми маориф ба масъалаи рушди салоҳиятҳои хонандагон таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд. Аз ин рӯ самти афзалиятноки фаъолияти соҳаи маориф таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудан ба сифати таҳсилоти миёна ба василаи фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи стандартҳои таълим мебошад.

Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба куллан баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот дар Тоҷикистон равона гардидааст. Мувофиқи талаботи стратегияи мазкур бояд барои баланд бардоштан, ташаккул ва рушди принципҳои ахлоқӣ, ғоявӣ ва равонии шахс, муҳайё намудани имкониятҳо барои рушди инсон, ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоию касбии он тамоми шароит фароҳам оварда шаванд.

Маълум аст, ки таҳсилоти анъанавӣ бештар ба интиқоли дониш ва ташаккули маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳо диққат меод. Ин боиси он мегардид, ки хатмкардагони мактабҳо ба дониши хуби назариявӣ соҳиб гарданд ҳам, аммо малакаҳои ҳаётиашон инкишоф наёфта мемонд. Аљон роҳи дурусти ҳалли мушкилот татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, истифодаи оқилонаи технология ва усулҳои муосир, омодагии педагогии омӯзгор ба раванди дарс маҳсуб меёбад.

Истифодаи технологияҳои педагогӣ дар самти инкишофи малакаҳои амалии хонандагон дар ҳалли мушкилоти мавҷуда саҳми босазо гузошта, ба рушди қобилияти хонандагон, дараҷаи сифатнокӣ ва ба талаботи рӯз ҷавобгӯ будани таълим ва умуман таҳсилот шароити мусоид фароҳам меорад.

Таълими ба рушди малакаҳои муошират равонашуда ташаккули салоҳиятҳои фанӣ ва болоифаннии хонандагонро дар назар дорад. Ташаккули салоҳиятҳои фанӣ ва болоифанӣ дар дарсҳои забон ва адабиёт бо ҳам иртиботи қавӣ доранд, зеро як силсила салоҳиятҳо ба зами болоифанӣ буданашон дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик ҳамчун салоҳияти фанӣ шинохта мешаванд. Беҳуда нест, ки ин фанҳоро унсурҳои ташаккулдиҳандаи инсон ва шахсият меҳисобанд.

Дар ҷараёни дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик дар баробари салоҳиятҳои фанӣ қудрат ва тавоноии таваҷҷуҳ дода мешаванд, ки онҳоро ҷун салоҳиятҳои болоифанӣ мешуморанд, амсоли одоби муошират, маҳорати суҳанварӣ ва салоҳияти иртиботӣ (коммуникативӣ). Аз ин рӯ, ташаккули салоҳиятҳои хонандагон дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик аз унсурҳои муҳимтарини таълим ба шумор меравад ва таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба парваришу ҳосилшавии онҳо вазифаи ҳам низоми маориф ва ҳам ҳар як омӯзгор аст.

Асоси ҷунин таҳаввулот ва тағйирпазирии низоми таълимро технологияҳои педагогӣ ташкил медиҳанд. Ба таъбири Н.В. Кларин, асоси ҳама гуна пешравиро дар самти беҳбудии сифати таълим ва ба даст овардани ҳадафҳои гузошташуда технологияҳои педагогӣ иҷро мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар таърихи илми педагогикаи ватанӣ ва хориҷӣ номи садҳо муҳаққиқонро мисол овардан мумкин аст, ки ба масъалаҳои ташаккули малакаҳои муошират дар заминаи технологияҳои самарабахши педагогӣ таҳқиқоти арзишманд анҷом додаанд. Худи мафҳуми технологияи педагогӣ яке аз масъалаҳои мубрами илми педагогикаи муосир буда, пайваста дар мадди назари муҳаққиқон қарор дорад. Дар шумори муҳаққиқони методҳо ва технологияҳои таълим пеш аз ҳама номи муҳаққиқони барҷастаи тоҷик М.Лутфуллоев, И.Х.Каримова, Ф. Шарифзода, С. Аминов, С.Э. Неъматов, М.Р. Юлдошева, Х.М. Сабуров, А.И. Алиев, А.Байзоев, А.Каримзода, олимони аврупоӣ П. Блэк, Д. Виллям, М. Кларк, В.Ч. Пофам, Г. Эллингтон, олимони рус А.Ф. Яфалян, Е.Р. Аргунов, Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева, А.А. Вербитский В.В. Гузеев, Т.А. Илин, М.В. Кларин, В.В. Сериков, А.И. Уман, О.К. Филатов, А.И. Яковлев, М.В. Зайтсева, А. Гинн, ва дигаронро зикр бояд кард.

Аслан, оғози гузориши масъала дар мавриди таълими босалоҳият ба охирҳои асри XIX ва оғози асри XX рост меояд. Ғояҳои пешқадам, ки дар педагогикаи конструктивии Чон Дюи, Говард Гарднер, Виготский ба миён гузошта шуда буд, ҳоло ба талаботи таълими босалоҳият хеле наздик аст. Аммо муҳаққиқон пайдоиши истилоҳи таълими босалоҳиятро ба охирҳои солҳои 60-ум ва оғози солҳои 70-уми асри гузашта нисбат медиҳанд. Чунончи, пешниҳоди истилоҳ ва вожаи “компетентность”-ро Н. Хомский бори нахуст дар омӯзиши забони хориҷӣ ба қор бурда буд Минбаъд ташаббуси муҳаққиқ дар муассисаҳои касбии Амрико ва Аврупо зуд паҳн шуд ва ба бахши таҳсилоти миёна ва таҳсилоти касбӣ ворид гардид.

То имрӯз масъалаи муносибати босалоҳият ба таълим аз нигоҳи назариявӣ ва амалӣ пайваста такмил ёфта, марҳила ба марҳила дар низомии таҳсилот татбиқ гардида, ин раванд ҳанӯз идома дорад. Олимони зиёдеро ном бурдан мумкин аст, ки моҳият ва хусусиятҳои муносибати босалоҳият ба таълимро аз нигоҳи равонию педагогӣ баррасӣ намудаанд. Дар ин маврид хидмати олимони хориҷию ватанӣ хеле зиёд аст. Аз ҷумла, муҳаққиқон ва олимони ватанӣ М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Ф.Гулмадов, С. Аминов, С.Неъматов, А. Байзоев, С. Туронов, Л. Назирӣ, Л.Иматова, К.Мухторӣ, олимони хориҷи кишвар В.А. Адолф, В.И. Байденко, Р. Барнетт, Э.Ф. Зеер, А.В. Хуторской, В.А. Козырев, А.А. Вербитский, И.А. Зимняя, О.Е. Лебедев, В.М. Монахов, Д.Ж. Равен, Н.Ф. Радионова, Г.К. Селевко, Ю.Г. Татур ва дигарон қорҳои намоён ба анҷом расонидаанд.

Бояд гуфт, ки ҳуди салоҳиятнокӣ масъалаест дорои ду ҷанба: салоҳиятмандии омӯзгор ва салоҳиятмандии хонанда. Муҳаққиқони хориҷӣ ба масъалаи салоҳиятмандии омӯзгор ва хонанда таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Дар таҳқиқи олимони тоҷик бештар ба салоҳиятмандии хонанда диққат дода мешавад. Олимони хориҷӣ дар мавриди ташаккули салоҳиятҳои хонандагон бештар ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ (калидӣ, болоифанӣ) майл карда, ташаккули онҳоро муҳимтар ва авлотар мешуморанд.

С. Аминов, Қ. Мухторӣ, Ф. Мирзоёров, З. Тошбоева дар «Стандарт ва барномаи фанни забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11» масъалаи салоҳиятҳои фаннии забони тоҷикиро баррасӣ намудаанд. Муаллифони ин барнома

салоҳиятҳои хонандагонро ба ду гурӯҳ ҷудо карда, онҳоро салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботӣ (коммуникативӣ) меноманд ва соатҳои таълимиро вобаста ба онҳо тақсим мекунанд. Дар ин мавод доир ба усули таълими салоҳиятҳо тавсияҳои мушаххас дода шудааст.

Таҳиягарони дастури «Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ» дар муҳити илми педагогика ва методикаи таълим бори нахуст ба масъалаи салоҳиятмандии хонандагон рӯй оварда, панҷ салоҳияти асосӣ – салоҳияти иртиботӣ, ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ ва маҳорати омӯхтанро пешниҳод менамоянд.

А. Байзоев дар китоби «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим» ба масъалаи таълими босалоҳият ва махсусияти он дар шароити Тоҷикистон саҳеҳ ва мукаммал баҳс мекунанд. Андешаҳои муҳаққиқ асоснок ва мантиқӣ буда, самтҳо ва паҳлуҳои нозуки масъаларо дар бар мегирад. Ҳамчунин ба масъалаҳои назариявии таълими босалоҳият мақолаҳои илмӣ Х.Зиёӣ, Ф. Гулмадов, М.Б. Каримзода, Х. Қайюмов, А. Алиев ва дигарон бахшида шудаанд.

Масъалаҳои методикаи таълими фанни адабиёт дар таҳқиқотҳои донишманди ватанӣ Ш. Муллоев низ хуб баррасӣ гардидаанд. Масъалаи методикаи таълими забони тоҷикӣ, таълими баъзе масъалаҳои синтаксисии забон аз ҷониби муҳаққиқон С. Шербоев, С. Аминов, С. Ҳочиев дақиқназарона ва мукаммал мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи корҳои илмӣ таҳқиқоти шуъбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар мавзӯи “Ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-иртиботии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар чараёни таълим” ва мусоидат ба талаботи асосии Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 ноябри соли 2020, №647 ва Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсади таҳқиқот. Муайянсозии омилҳои таъсиррасон дар раванди муоширати хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, бо дарназардотшти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим коркард ва омодасозии маводи зарурӣ оид ба ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоӣ дар чараёни дарсҳо аз фанни адабиёти тоҷик.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳалли чунин вазифаҳоро зарур мешуморем:

1. Муайян намудани мақсад ва вазифаҳои муносибати босалоҳият ба таълим дар раванди таълими фанни адабиёти тоҷик.

2. Баррасӣ ва шарҳи мафҳуми салоҳият дар таълими фанни адабиёт ва арзёбии масоили вобаста ба ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон дар раванди дарсҳои адабиёти тоҷик.

3. Шарҳу тавзеҳи мафҳуми одоби муошират аз нигоҳи фарҳанг ва адабиёти тоҷик.

4. Муайянсозии омилҳои ташаккулдиҳандаи салоҳият ва фарҳанги муоширати хонандагон.

5. Ошкорсозии бартарии муносибати босалоҳият ба таълим аз усулҳои анъанавии таълим.

6. Таҳияи модели ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагон дар дарсҳои адабиёт ва таҳқиқоти озмоишии он.

Объекти таҳқиқот. Раванди ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоӣ дар ҷараёни дарси адабиёти тоҷик.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот. Ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик.

Фарзияи таҳқиқот. Салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик дар сурате ташаккул меёбанд, агар:

- татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанни адабиёти тоҷик ҳамчун омили рушдиҳандаи сатҳи муоширати хонандагон қарор гирад;

- робитаи омӯзгор бо хонандагон дар заминаи алоқаи грамматика ва адабиёт, ки асосҳои нутқ ва муоширати комилро ташкил медиҳад, фароҳам оварда шавад;

- муносибати босалоҳият ба хонандагон на танҳо дониш, балки роҳу равиши корбурду истифодаи дониши андӯхтаре дар ҷараёни фаъолияти амалӣ омӯзонад;

- хонандагон бевосита дар ҷорабиниҳои маърифативу тарбиявии муассисаи таълимӣ ширкат варзанд ва ин ҷорабиниҳо ба рушди салоҳиятҳои муоширатии онҳо мусоидат ва роҳ кушояд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила анҷом дода шудааст:

Марҳилаи якуми таҳқиқот (солҳои 2017-2018) - омӯзишу таҳлили адабиёти илмӣ методӣ ва психологию педагогӣ вобаста ба мавзӯ, самтгирӣ ва муайян намудани самтҳои омӯзиш ва коркарди мавзӯи диссертатсияро дар бар гирифт.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2018-2020) – баргузори корҳои таҷрибаву озмоишӣ, назарпурсиҳо ва муқоисаи методу усулҳои дигар бо усули муносибати босалоҳият ба таълим ва натиҷаҳои ниҳони он муайян карда шуданд. Дар марҳилаи мазкур озмоишҳои муқарраркунандаву назоратӣ гузаронида шуда, натиҷаҳои асосии диссертатсия бо рақамҳо ва далелҳо ҷамъбаст карда шуданд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2021) - дар ин давраи таҳқиқот маводи назарияӣ ва таҳқиқотӣ озмоиш ва ҷамъбаст гардида, натиҷаҳои аз таҳқиқот ба даст омада ба низом дароварда шуданд. Хулосаҳо асоснок ва мавод дар шакли диссертатсия ба тартиб дароварда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ таҳқиқотии олимони шинохтаи ватанию хориҷӣ, ки ба паҳлӯҳои гуногуни мавзӯи таҳқиқоти

диссертатсионӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд, аз он ҷумла, силсилаи дастурҳои методӣ ва мақолаҳои илмӣ-методиӣ муҳаққиқон Л. Григуле, Қ. Мухторӣ, Х. Садурдинов, Ғ.М. Бобизода, Ш. Ақобиров Ш.Ю. Азизов, А. Байзоев оид ба роҳи усулҳои тадқиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ ва дигарон ташкил медиҳад.

Муаллиф инчунин ба асарҳои олимону пажӯҳишгарони рус ва хориҷӣ оид ба омӯзиши муносибати босалоҳият ба таълим бештар таваҷҷуҳ намудааст. Муаллиф зимни таҳқиқоти мавзӯи диссертатсия ба асарҳои олимони маъруфе чун В.А. Адолф, В.И. Байденко, Р. Барнетт, Э.Ф. Зеер, А.В. Хуторской, В.А. Козырев, А.А. Вербитский, И.А. Зимняя, О.Е. Лебедев, В.М. Монахов, Дж. Равен, Н.Ф. Радионова, Г.К. Селевко, Ю.Г. Татур ва дигарон тақия кардааст.

Асосҳои методологии таҳқиқотро санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф, назарияи муносибати системавӣ (М.Лутфуллоев, И.Х.Каримова, С.Э. Неъматов, Ғ.Гулмадов, А. Байзоев А., С.Шербоев, С.Аминов), назарияи муносибати босалоҳият ба таълим (В.Г. Афанасева, В.Н. Садовский, В.А.Адолф, В.И.Байденко, А.А. Вербитский, Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, Ю.Т.Татур, А.В.Хуторская), назарияи муносибати амалӣ-функционалӣ ба таълим (Л.С. Виготский,Б. Блум, П.Я. Галперин, В.В.Давидов, А.Н.Леонтев), андешаҳои муҳаққиқон Е.В. Бондаревская, А.А. Вербицкий, В.И. Данилчук, И.Я. Лернер, В.В. Сериков, В.И. Слободчиков, И.С. Якиманская ва дигарон ташкил медиҳанд.

Дар қори илмӣ инчунин принципу усулҳои умумиилмӣ истифода шудаанд: принципҳои мунтазам, маҷмӯӣ, таърихӣ, принципҳои илова ва бардавомӣ, муносибати субъективӣю ғайриобъективӣ, инчунин усулҳои илмӣ, ба мисли таҳлил, синтез, муқоиса, индуксия, тарҳ ва ғайра.

Сарчашмаи маълумот. Осори адабӣ-бадеӣ, илмӣ ва психологию педагогӣ, санадҳои меъёрии танзимкунандаи ғайриобъективӣ касбияю педагогӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030, Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрӣ, ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони ватанию хориҷӣ.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот дар асоси ҳамкориҳои амалии бевоситаи муҳаққиқ бо объекти таҳқиқшаванда: таҳияи барномаи таҳқиқот, ташкили мушоҳида ва гузаронидани озмоиш, тавсиф ва натиҷагирӣ аз маълумоти таҷрибавӣ-озмоишӣ, таснифи онҳо ва ҷабдаккунӣ бо истифода аз усулҳои эмпирикӣ - арзёбӣ, озмоиш, муқоиса, таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия ва ғ.; дар асоси маълумоти бадастомада ташаккул додани далелҳои илмие, ки дар натиҷаи истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, усулҳои микдорӣ, дар шакли маълумоти оморӣ ва қоркарди дурусти онҳо рӯйи қор омадаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот: Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №52, №38 ва №26-и шаҳри Душанбе, муассисаҳои таълимии давлатии Литсейи №2 барои

хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе ва Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе.

Дар раванди таҳқиқот беш аз 182 нафар хонанда, 36 нафар омӯзгор ва 23 нафар падару модарон фаро гирифта шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқ: Навгони илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- бори нахуст масъалаи ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагон бо истифода аз технологияи педагогӣ муосир мавриди таҳқиқи муфассал қарор гирифта, ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масъала баррасӣ ва коркард шуданд;

- таҳлилҳои муқоисавӣ усули анъанавӣ таълим бо муносибати босалоҳият ба таълим гузаронида шудааст;

- собит гардидидааст, ки муносибати босалоҳият ба таълим дар рушди муошират ва тавонмандии хонандагон заминаҳои муҳим мегузорад, аз ҷумла, ба хонандагон дар рушди тафаккури интиқодӣ ва баёни озоди фикр шароити мусоид фароҳам меорад ва доир намудани дарсҳо бо истифода аз муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандагони имрӯза самарабахштар аст;

- муайян карда шудааст, ки робитаи доимии оила, мактаб ва ҷомеа яке аз шартҳои асосии пешрафт ва самарани хуб додани тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон мебошад;

- омилҳои беҳтарсозандаи вазъи муоширату суҳанронии хонандагони синфҳои болоӣ муайян гардида, амсилаи татбиқи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар дарсҳои адабиёти тоҷик пешниҳод карда шуданд;

- силсилаи салоҳиятҳои фанӣ ва умумифанӣ, ки истифодаи онҳо дар дарсҳои адабиёти тоҷик самарабахш аст, коркард ва пешниҳод шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мазмун ва мафҳуми салоҳият ва таълими ба рушди салоҳиятҳо равонашуда, ки заминаи муносибати босалоҳият ба таълимиро ташкил медиҳад.

2. Мавқеи таълими босалоҳият ва нақши он дар таълими фанни адабиёт дар синфҳои болоӣ, ташаккули салоҳиятмандии хонандагон дар дарсҳои адабиёти тоҷик, рушди салоҳиятҳои фанӣ дар дарси адабиёти тоҷик.

3. Мавқеи технологияҳои педагогӣ дар таълими ба рушди салоҳиятмандӣ нигаронидашуда ва татбиқи он дар таълими фанни адабиёти тоҷик.

4. Нақш, мақом ва мавқеи ташаккули ҳусни муошират дар фарҳанги миллӣ, ҷойгоҳи он дар таълими фанни адабиёти тоҷик.

5. Ташаккули малакаҳои муоширатии хонандагон дар заминаи муносибати босалоҳият дар таълими адабиёти тоҷик.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастомада дар таҳқиқи паҳлуҳои мубрами методикаи таълими адабиёти тоҷик дар мавриди ташаккули салоҳиятмандии хонандагон ҳамчун сарчашмаи назариявӣ хидмат мекунад. Диссертатсия мавқеи муносибати босалоҳиятро дар таълими фанни адабиёт ҳамчун заминаи бунёдӣ-методологии ташаккули салоҳиятмандӣ, роҳи равиши вусъатбахшии салоҳияти иртиботӣ-муоширатии хонандагон,

чун омили боэътимоди рушди салоҳиятмандӣ дар зинаи ниҳии таҳсилот - синфҳои болоӣ мавриди ҳаллу фасл қарор додааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар таҳияи барномаҳо ва хондани курсҳои махсус барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии равияи омӯзгорӣ, омода кардани роҳнамо ва дастурҳои методӣ ба омӯзгорон, омода кардани маҷмӯи аёниятҳо барои дарс, таҷдиди назар ва тақмили китобҳои дарсӣ, тақмили мазмун ва мундариҷаи курси методикаи таълими адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти олии равияи омӯзгорӣ ёрии амалӣ мерасонад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Асоснокӣ ва эътимоднокии натиҷаи таҳқиқот ба воситаи назария ва амалияи кор тавассути омӯзиш ва таҳлили осори бадеӣ, фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ, тавассути истифодаи усули муқоисавӣ, асоснок кардани нуктаҳо, ки дар фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳод карда шудаанд, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада дар гурӯҳҳои таҷрибавию озмоишӣ, таҷрибаи шахсии муаллиф ба сифати омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик ва омӯзгорони дар қорҳои таҷрибавию озмоишӣ иштирокнамуда таъмин карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқат мекунад: *банди 1* – «Методологияи таҳқиқотҳои педагогӣ» (равишҳои таҳқиқотӣ дар рушди илми педагогика, ҳамбастагӣ ва ҳудудҳои татбиқпазирӣ онҳо; усулҳои таҳқиқотҳои педагогӣ), *банди 6* – «Концепсияи таҳсилот» (сифати таҳсилот ва технологияҳои арзёбии он; равандҳои инноватсионӣ дар таҳсилот), *банди 7* – «Педагогикаи амалӣ» (ҷамъбастании таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ҳаракати инноватсионӣ дар таҳсилот; фаъолияти озмоишию таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ).

Саҳми шахсии доктарабӣ дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии доктарабӣ дар таҳлили ҳамҷонибаи масъалаҳои вобаста ба таҳқиқот; дар пажӯҳиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ, гирдоварӣ ва таҳлили маводҳо; дар истифодаи силсилаи усул ва методҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар заминаи қори таҷрибавӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаҳои қорқарди маводҳои таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, конференсияҳо, ҷамъишҳои илмию амалӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия инъикос меёбад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муаллифи диссертатсия ба ҳайси омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик аз соли 2008 то имрӯз фаъолият намуда, усулҳои пешниҳодшударо дар ҷараёни дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик ҷиҳати ташаккули салоҳияҳои иртиботии хонандагонии синфҳои болоӣ татбиқ намуда, натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро дар конференсияҳои илмӣ, семинарҳои илмиву методӣ, ҷаласаҳои кафедраҳои забон ва адабиёт, педагогика ва методикаи таълим, иттиҳодияҳои методии муаллимони забон ва адабиёти тоҷики муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод ва мавриди баррасӣ қарор додааст, ки тасвир ва тасдиқи ҳудро ёфтаанд.

Илова ба ин, натиҷаҳои асосии диссертатсия дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда ва маҷмӯаи маводи конференсияҳо дар шакли мақола ва фушурдаҳои илмӣ ба таъб расида, дар конференсияҳои илмӣ амалии дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон баргузоршуда ироа шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмунӣ асосии таҳқиқотро ифода карда, дар 12 номгӯй мақолаҳои илмӣ, ки 6 номгӯй аз онҳо дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3 номгӯй дар маҷмӯаи маводи конференсияҳо ва 2 номгӯй дар нашрияҳои дигар ба таъб расидаанд.

Соҳтори ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 2 боб ҳулоса, феҳристи адабиёт ва рӯйхати манобеи дигар, дар маҷмӯъ аз 199 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамият ва мубрамияти мавзӯи диссертатсия асоснок гардида, объект, ҳадаф, вазифа, фарзия ва проблемаи таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, асосҳои методологиву назариявӣ, навгонӣ ва арзиши назариявӣ амалӣ, маълумот дар бораи марҳилаҳову пойгоҳи таҳқиқот ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда манзур шудааст.

Боби аввал – «Ҷанбаҳои назариявии муносибати босалоҳият ба таълим, муошират ва навҳои он, заминаҳои пайдоиши муоширати солим» унвон дошта, шаш зербобро дар бар мегирад.

Зербоби аввали боби якум – «Мафҳуми салоҳият дар низомӣ таълим ва таҳсилот» ном дошта, асосҳои амалӣ-назариявии мафҳумҳои «салоҳият», «муносибати босалоҳият», «салоҳиятнокӣ» дар заминаи таҳлил ва ҷамъбасти афкори педагогӣ ва психологӣ, нақши муносибати босалоҳият дар ташаккули нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ хонандагон, муносибати омӯзгор ва хонандагон ва мавқеи барномаҳои таълимӣ ва истифода аз усулҳои нави таълим дар раванди таълими босалоҳият, ҳадафҳои асосии таълими босалоҳият мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Қайд мешавад, ки фаҳмиши мафҳуми салоҳият маъниҳои мухталифро дар бар мегирад. Чунончи, раванди муносибати босалоҳият дар соҳаҳои гуногуни ҷамъият ба таври гуногун сурат мегирад. Дар соҳаи маориф муносибати босалоҳият ба таълим нақши созгор дошта, диққати асосӣ ба рушди салоҳиятҳои хонанда ё худ ба ташаккули малакаҳои амалии онҳо равона мегардад. Яъне салоҳиятнокӣ раванди самарабахши таълим ва фаъолмандии комил маҳсуб меёбад.

Салоҳиятмандӣ – соҳиб будан, доро будани шахс ба қобилият ва тавонмандист, ки соҳаи фаъолияти ӯро фаро мегирад ва муносибати шахсиашро ба предмети фаъолияташ нишон медиҳад. Ҷавҳари муносибати

босалоҳият аз он иборат аст, ки мо ба хонанда аз фанни таълимӣ мавзӯро чунон омӯзонем, ки дар зиндагиаш ба кор бурда тавонад, вазъияти проблемавие ба вучуд оварад ва ҳамроҳи хонандагон ё дар алоҳидагӣ масъаларо ҳал кунад, дар вазъияти воқеӣ онро истифода карда тавонад.

Ҳадафҳои анъанавии таълим бо маҷмӯи донишу маҳорат ва малакаҳо муайян карда шудаанд, ки хонанда бояд аз худ карда бошад. Имрӯзҳо чунин усул кофӣ нест. Феълан ҷомеа (муассисаҳои таълимии касбӣ, истеҳсолот, оила) ба шахсони фазлфурӯшу ёвагӯй ва серғапу пучсухан эҳтиёҷ надорад, балки хатмкунандагоне заруранд, ки ба фаъолияти мушаххас дар зиндагӣ шомил мешаванд, қодиранд, ки амалан монеаҳои ҳаёташонро бартараф ва мушкилоти касбии худро ҳал кунанд. Имрӯз вазифаи асосии мактабу маориф тайёр кардани хатмкунандагоне мебошад, ки ҳангоми ба вазъияти мушкил дучор омадан, роҳи ҳалли онро пайдо кунанд, усули оқилонаро интихоб ва қарори худро асоснок намоянд.

Дар зербоби дуюм - «Муносибати босалоҳият ва роҳҳои омӯзиши он» роҳу усулҳои таълими босалоҳият ва аҳамияти он дар асоси шиносӣ, омӯзиш ва ҷамъбасти ақидаҳову сарчашмаҳои бунёдӣ асоснок гардидааст. Муҳаққиқони муносибати босалоҳият ба таълим бар он андешаанд, ки мактаб на танҳо бояд кӯдакро бо дониш таъмин кунад, балки ўро ба ҳаёт омода созад.

Ба андешаи мо, хатмкунандаи бехтарин - ин на аллома бо ҷаҳонбинии васеъ, балки шахсест, ки дар назди худ ҳадафҳо мегузорад, фикри ҳалли мусбати онҳоро мекунад, муоширати бамантиқ ва озод дорад, дар фазои муосири иттилоотӣ ва фарҳангӣ озодона зиста ва амал карда метавонад, интихоби огоҳона дошта, масъулият ҳис мекунад, мушкилоти мавҷударо паси сар мекунад ва ҳоказо. Ҳар яке аз ин сифатҳо аз мавҷудият ва ташаккули «салоҳият» дарак медиҳад.

Дар назди мактаб вазифа гузошта шудааст, ки салоҳиятҳоро ташаккул диҳад. Аз ҷумла, салоҳиятҳои асосӣ, байнифанӣ, фанӣ ва болоифанӣ. Мутахассисон ва донишмандон ҳафт салоҳияти асосиро зикр намудаанд, вале дар доираи дастуру супоришоти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар силсилаи салоҳиятҳои асосии хонандагон панҷ салоҳият қабул гардида, тавсия шудааст, ки дар ҷараёни дарсҳо ба ташаккули онҳо диққат ва эътибори ҷиддӣ равона гардад. Нақши муҳими истифодаи усули босалоҳият ба таълими фанҳои забон ва адабиёти тоҷик барои инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон алоҳида таъкид гардидааст.

Дар зербоби сеюм - «Муқоисаи муносибати босалоҳият бо усули анъанавии таълим» - усули муносибати босалоҳият ба таълим бо равиши омӯзиши анъанавӣ муқоиса гардида, мушкилот, фарқият ва вазъи воқеии онҳо ошкор карда шуда, натиҷаи сифати таҳсилоти хонандагон бо ҳар ду усул дар шакли диаграмма нишон дода шудааст. Яқин гардид, ки роҳу усули муносибати босалоҳият ба таълим аз шакли омӯзиши анъанавӣ фарқ мекунад. Чунончи, дар таълими анъанавӣ хонанда дар як ҷаҳорҷӯба нигоҳ дошта мешавад ва аз рӯйи барнома ва мавзӯ дар доираи маҳдуди донишандӯзӣ ва салоҳиятмандӣ қарор дорад. Тафаккури интиқодӣ, озодӣ дар

баёни афкор дар таълими анъанавӣ ҷой надорад. Дар нақшаи зерин фарқияти усули муносибати босалоҳият аз таълим бо усули анъанавӣ нишон дода шудааст:

**Ҷадвали 1. Фарқияти усули муносибати босалоҳият
ба таълим аз усули анъанавӣ**

Таълими анъанавӣ (муносибати ба дониш асосёфта)	Таълим дар асоси муносибати босалоҳият (таълими ба ташаккули салоҳиятҳо нигаронидашуда)
Он чизеро, ки мефаҳмонем, ҳамонро мепурсем. Натиҷаи додашуда такрори намунаи дақиқро дар назар дорад, муваффақият ҳангоми муқоиса бо меёр муайян карда мешавад.	Меёр муқаррар намешавад. Таълим ва санҷиш аз рӯи масъалаҳои ғайристандартӣ гузаронида мешавад. Омодагӣ ба амали маҳсулноки мустақилона равшан ба назар мерасад.
Ҷадвали анъанавии 5-баллӣ. Барои муаллим нақшаи асосӣ «ичро шуд-ичро нашуд» мебошад. Чунин низомии баҳодиҳӣ ҳалли масъалаҳои ғайримеъёриро ҳавасманд намекунад, зеро ба қадри тавон арзёбӣ кардани онҳо ғайриимкон аст.	«Ҳамёни дастовардҳои хонанда», низомии маҷмӯии баҳогузори ҳамчун василаи муаррифии дастовардҳои хонанда равшан ба ҷашм мерасад.
Талаботи педагогӣ. Барои хонандаи муваффақ якҷоя кардани фаъолият ва итоаткорӣ пешбинӣ шудааст.	Педагогикаи имкониятҳо фаровон аст. Дар асоси майлу рағбат ба салоҳиятмандӣ ҳавасмандии хонандагон дар заминаи мувофиқат ва самтгирӣ ба мақсадҳои ояндаи инкишофи шахсияти мактабхон нигаронида шудааст.
Мавқеи устод – шахси ташаббускор ва масъулиятшинос, довар, мавқеъгирии бузург, дорандаи «донишҳои муқаддас» буда, пораҳои ин донишро ба беҳтаринҳо медиҳад.	Муаллим монополияи донишро талаб намекунад, вай мавқеи ёридиҳанда ва мушовирро иҷро мекунад, танҳо ҷараёни дарсро назорат мекунад, ба танзим медарорад, роҳнамоӣ мекунад.
Дарс. Омӯзиши анъанавӣ хусусияти репродуктивӣ дорад. Дониш ва усулҳои амалӣ ба хонандагон дар шакли тайёр пешниҳод мешаванд.	Дарс яке аз шаклҳои имконпазири омӯзиш пазируфта шуда, диққати асосӣ ба густаришу ташкили шаклҳои нав ва ҷадиди таълим – лоиҳаҳо, фаъолияти мустақилона дар китобхона, синфҳои компютерӣ ва ғайра дода мешавад.

Муносибати босалоҳият ба таълим ҳадафи мушаххас дорад: омода намудани шогирдони мактаб ба ҳаёти оянда. Муайян намудани моҳият ва маънои муносибати босалоҳият ба таълим метавонад барои равшантару саҳеҳтар дарк намудани масъала мусоидат намояд. Интиҳоби дурусти истилоҳ низ як ҷанбаи муваффақият аст.

Дар зербоби чорум - «Муносибати босалоҳият ва нақши он дар ташаккули нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон» - масъалаҳои мубрам, амсоли аҳамияти муносибати босалоҳият ба таълим дар ташаккули нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон, моҳияти фаъолмандӣ ва тавонмандӣ, азҳудкунии мазмун ва мундариҷаи таълим дар самти рушди фаъолияти инфиродии хонанда мавриди баррасӣ ва омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Қайд мегардад, ки таълимгиранда субъекти махсуси фаъолияти омӯзиш мебошад. Аз ҷумла:

- хонанда супоришро мустақилона ба иҷро расонад;
- моҳияти мавзӯро дарк намояд;
- масъаларо мустақилона аз назар гузаронад ва ҳал намояд;
- дониши азхудшударо дар амал татбиқ карда тавонад;
- барои гирифтани дониши нав омода бошад.

Ҳамин тавр, дониши хонандагон дар заминаи ҷустуҷӯ ва фаъолияти мустақилона вусъат ёфта, вазифаи омӯзгор ташкили роҳу усули расидан ба матлаб аст. Вазифаҳои омӯзгор дар чунин вазъу низоми таълим муайян мегардад:

Ҷадвали 2. Вазифаҳои омӯзгор дар шароити гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим

Зербоби панҷум - «Шарҳу эзоҳи вожаи муошират, таърихи баромади калима, синонимҳои он дар забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо» ном дорад. Қайд мегардад, ки вожаи муошират арабӣ буда, ба маъноҳои «зистан бо ҳам; муносибат бо ҳам: одоби муошират, рафтори намунавӣ, одоби муошират, рафтори кас дар ҷамъият ва муносибат бо дигарон фаҳмида мешавад.

Дар зербоби мазкур оид ба калимаи «муошират» аз ҷиҳати пайдоиш ва истеъмол дар забонҳои гуногуни дунё ибрози ақида шудааст. Зикр мегардад, ки одоби муошират дар ташаккул ва рушди хонанда ҳамчун шахсият аҳамияти бузург дорад ва соҳаи маориф ба ин масъала тавачҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Маориф ва фарҳанг ду раванди ба ҳам манфиқан ва моҳиятан зич алоқаманданд, вале забон баргузидатар аст, зеро он метавонад фарҳанг ва маорифро инъикос кунад ва пеш барад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини сатҳи фарҳанги шахсияти хонандаи синфи боло тафаккур, зеҳни ӯ, одоби муошират, муносибат ва сухани ӯст. Муоширати рушдёфта аз воситаҳои муҳимтарини фаъолияти хонанда дар фазои таълиму омӯзиш ба ҳисоб меравад. Ба дигар маънӣ муошират роҳи дарки воқеият аст.

Зербоби шашум - «Назари бузургони адабиёти классик ва муосир оид ба муошират» унвон дорад. Дар ин қисмати диссертатсия муошират, ҳусни баён,

одоби муносибат ва мулоқот, рафтору гуфтори накӯ ба сифати мафҳумҳое зикр шудаанд, ки аз назокату балоғати каломи шахси гӯянда шаҳодат медиҳанд. Муошират ба меъёри забони адабӣ, ҳунари суханварию сухандонӣ, нармгуфторӣ, ширинкаломӣ ҷавобгӯ бояд бошад.

Тавассути сухан ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии инсон хувайдо мегардад. Бояд тазаккур дод, ки одоби муошират, эҳтироми якдигар анъанаҳои маъмули халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла, мардуми тамаддунофари тоҷик махсуб меёбад. Одобӣ муошират дар сарзамини форсишин, Мовароуннаҳру Хуросон мавқеи хоса дошта, ин анъанаи азали ҳазорсолаҳо идома дорад. Дар осори бузургони тоҷику форс доир ба одоби муошират, фарҳанги суханварӣ, мақому мазаллати сухан, таъсири каломи бадеъ андешаву ҳикматҳои ҷолиб баён шудаанд. Адибону бузургони сухан дар асарҳояшон ҳатман бобе, ҳикояте, ривояте ё манзумаеро ба ин мавзӯ бахшидаанд, ё ба ин масъала ишораҳо намудаанд. Аз ҷумла, ин нуктаро дар «Китоб-уш-шифо»-и Абӯалӣ ибни Сино, «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад ибни Умари Родӣ, «Алмуъҷам фи маори ашъорилаҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Қобуснома»-и Унсуролмаолии Қайковус, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Кимӣи саодат»-и Муҳаммад Ғаззоӣ, «Футувватномаи султони»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дигарон дарёфтани осон аст.

Боби дуюми диссертатсия «Ташаккули салоҳиятҳои муоширати хонандагонӣ синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик» унвон дошта, аз шаш зербоб иборат аст.

Зербоби аввал «Сатҳи муоширати наврасону ҷавонон ва омилҳои ташаккулдиҳандаи муоширати солим» ном дорад. Зикр мегардад, ки шакли маъмултарини муошират сухбат аст. Дар ҷараёни сухбат мо забонро ҳамчун воситаи асосии муомила ва муошират истифода мебарем (ба забони модарӣ, ғайримодарӣ, хориҷӣ), зеро забон бозёфт ва ҳадяи бебаҳоест ба абнои башар.

Мутаассифона, дар кӯчаю мактаб, хонаю бозор, мағозаву дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ муоширати бархе аз наврасону ҷавонро мушоҳида намуда, кас ба ҳайрат меафтад. Сухани бенизому бемантиқ, беэҳтиромӣ нисбат ба калонсолон, атрофиён, суханони дағалу пуч, дашному масҳараи якдигар, бо телефонҳои мобилӣ баланд гап задан, атрофиёнро сарфи назар кардан хеле зиёд мушоҳида мешавад.

Ба андешаи муаллиф мақом ва нақши хонавода чун рукни асосии таълим ва тарбияи фарзанд дар ҷомеа барҷаста ва баҳснопазир аст. Дар хона ба роҳ мондани тарбияи дуруст, муносибати ҳасана, муоширати муаддабона боиси тарбияи дурусти фарзанд ва ташаккули ҷаҳонбинии вай мегардад. Омили асосии фарҳанги муошират ва одобу рафтори шоиста маҳз муҳити хонавода махсуб меёбад. Ҷунонӣ мегӯянд, оилаи солим насли солимро тарбия мекунад ва ба воя мерасонад.

Албатта мақоми мактаб ва муаллим низ барҷаста аст. Маҳз омӯзгор метавонад муҳити хубро созмон диҳад, ки тамоми хонандагон дар дарс ғаёлу муаддаб ва доно бошанд, фикри якдигарро гӯш кунанд, соҳибилм ва соҳибсухан бошанд. Ҳангоми дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик, ки дар онҳо ташаккули шахсияти фарҳангӣ зина ба зина амалӣ мегардад, муаллим

имконияти озодана фикрронӣ, гӯшкунӣ, хулосабарорӣ, худбаҳодиҳиро дар хонандагон бояд ёд диҳад. Хондани матну порчаҳои насру назм, нақли мазмуну мундариҷаи матни хондашуда раванди суҳангӯӣ, суҳанфаҳмӣ эҳтироми суҳани пурҳикматро вусъат мебахшад, дар самти парҳез аз дағаливу бадгуфторӣ кӯмак мерасонад.

Дар зербоби дуюм - «Омилҳои таъсиррасон ба сифати муоширати хонандагон» нақши мактаб, омӯзгор, хонавода, ҷомеа, ҳамсинфон дар ташаккули сифати муоширати хонандагон баррасӣ ва ҳаллу фасл гардидааст.

Мактабу маориф пояи асосии маърифатнокии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Қарни 21-ро асри пешрафти илму техника, технологияи нав дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа меноманд. Таълиму тарбия дар ҳар давраи замон бо хусусиятҳои хосаи ҳеш тафовут дорад. Чуноне ки маълум аст, ҳар яки мо захираи луғавиро аз хона, дар ихтоси падару модар, дабистон, муҳити зист омӯхтем ва танҳо сипас ба остонаи мактаб қадам гузоштем. Мактаб дониш, малака ва маҳорати моро сайқал медиҳад, ҷаҳони маънавии моро дигаргун месозад. Барои муоширати хуб ва номуваффақ дар ҷомеаи имрӯза омилҳои мавҷуданд, ки ҳам таъсири мусбат ва ҳам таъсири манфӣ мерасонанд. Ин омилҳо оила, мактаб, муҳит ва шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Албатта, дар марҳилаи аввал омили таъсиррасон оила, хонавода, падару модарон, бобою бибӣ, бародару хоҳарон маҳсуб меёбад.

Фаъолияти педагогӣ омӯзгоронро водор месозад, ки бо шароит, вазъи иҷтимоӣ, фарҳангии ҳар як хонанда ошно бошанд. Хусусан, роҳбарони синф бо ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии хонандагон ва волидонии онҳо аз наздик шинос бошанд. Адаб меросест, ки аз ҷониби волидайн ба фарзандон мегузарад. Дар ин маврид Унсурулмаолии Кайковус басо нишонрас таъкид кардааст, ки агар фарзанде бад бувад, ту бар он манигар, ҳаққи падарӣ ба ҷой овар, андар омӯхтани адаби вай тақсир макун, ҳарчанд ки ҳеҷ моеи хирад надорад, агар ту адаб омӯзӣ ва агар наёмӯзӣ, рӯзгораш биомӯзад.

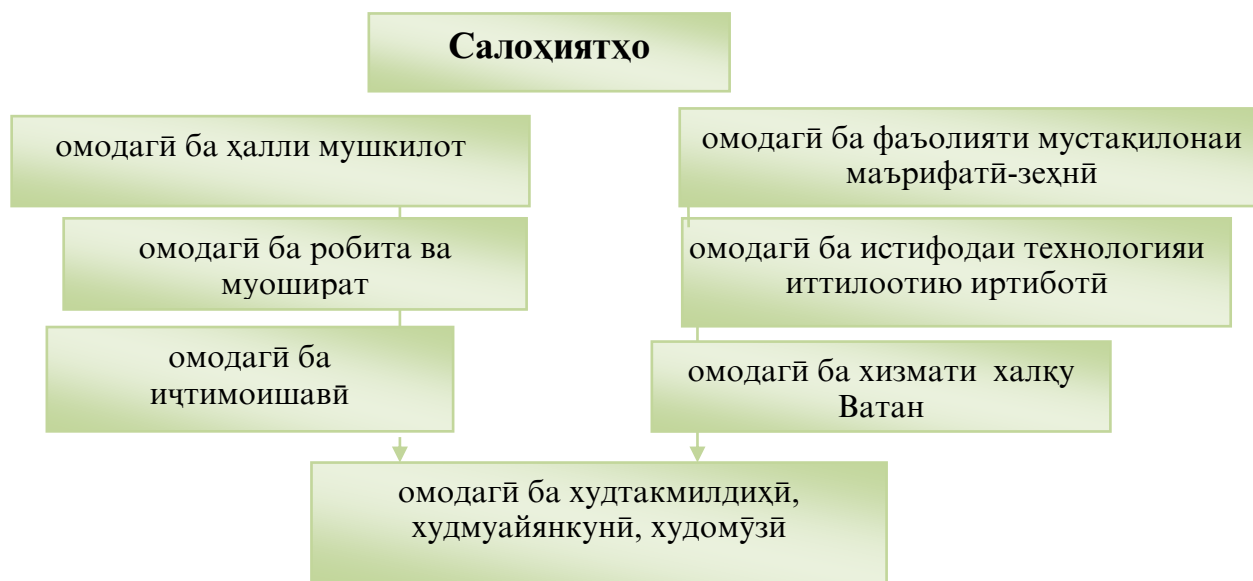
Аз нахустин дарси муаллим омӯзиши мураттаб ва муттасили забон, суҳанварӣ, суҳансанҷӣ оғоз мешавад, мо аз алифбо, қонуну қоидаҳои ибтидоии забон шуруъ намуда, ба олами пурэҷозии суҳан ворид мегардем, дунёи дигарро дармеёбем. Вале нақши муаллим дар ин ҷода ниҳоят бузург аст ва ин бузургиро устоди шодравон А.Маниёзов чунин таъкид намудааст, ки сабақи муаллим дар касби ин соҳаи муҳимтарини маданияти инсонӣ, ба дурустӣ донишдони суҳан, ба қадри кофӣ андӯштани он ва эҳсос намудани нафосату фасоҳати вай мақоми асосӣ дорад. Бинобар ин, ҳар як ҳаракат, оҳанги гуфтор, тарзи талаффуз, ҳатто, ваҷоҳат ва қиёфаи ӯ ҳангоми суҳанронӣ аҳамият пайдо карда, ба шогирдон бетаъсир намемонад. Ин ҳолат дар назди муаллим масъулияти ҷиддӣ мегузорад ва аз вай ҳамеша, алалхусус дар вақти дарс қомилан риоя кардани меъёри забони адабӣ ва маданияти омӯзгориро талаб менамояд.

Омили дигари таъсиррасон ин муҳит, шабакаҳои иҷтимоӣ, аз қабили фейсбук, ютуб, инстаграмм ва амсоли инҳо мебошад, ки ба муоширати хонандагон наврасону таъсири зиёд мерасонад.

Зербоби сеюм «Муносибати босалоҳият ва таъсири он дар беҳдошти вазъи муоширати хонандагон» унвон дорад. Муносибати босалоҳият ба таълим аз соли 2016 дар таълими муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба роҳ монда шуд. Ин навъи таълим аз усули фаъоли омӯзиш буда, ташаккули хонандагонро на танҳо бобати донишандӯзӣ, балки дар амал татбиқ намудани дониш, малака ва маҳорат мебошад.

Муносибати босалоҳият ба таълим аз шакли маъмул ва анъанавии таҳсил фарқ дорад. Дар дастури «Бартарии асосии муносибати босалоҳият дар таълим» имконияти омодагии хатмкунандаи мактаб ба иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷомеа арзёбӣ мегардад. Хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи муқаррарот бояд салоҳиятҳои зеринро дошта бошад:

Ҷадвали 3. Салоҳиятҳои, ки хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд дошта бошад

Дар раванди таълим дониш чун омили рушди маҳорат ва малака барои санҷидан, муқоиса намудан ва ислоҳ кардани ғалатҳо ба кор бурда мешавад. Ҳар як усули таълим мақсад ва вазифаҳои худро дорад, зеро мақсади ҳар як усул додани дониш, вусъати маълумот ва иттилоот, ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон аст.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки интиҳоби усули босамари таълим аз ҷониби омӯзгор хеле муҳим аст, зеро он тамоми имкониятҳо ва маҳорати ҳешро ба роҳ мемонад, то ин ки хонандагон маҳорат, қобилият ва дониши ҳешро дар амал татбиқ намуда тавонанд, яъне салоҳиятмандии ҳешро собит намоянд. Барои ташаккули салоҳиятмандии хонандагон, рушди малака ва ҷаҳонбинии онҳо фазои солими омӯзиш масъалаи асосӣ маҳсуб меёбад.

Зербоби чорум - «Ташаккули нутқи шифоҳии хонандагон, беҳтар намудани ҷараёни фикрронии онҳо ҳангоми муошират» ном дорад. Дар он зикр мегардад, ки дар шароити кунуии зудтағйирёбии ҷомеаи муосир, пешрафти илму техника, ба ҳаёти ҷомеа ва ҳоса ҷараёни таълиму тарбия ворид шудани технологияҳои муосир, аз ҷумла, педагогӣ аз мактабу маориф, омӯзгорону равшанҷӯсон талаб мекунад, ки ба роҳу усулҳои пешбари таълиму тарбия рӯй оранд, роҳу усулҳои нави босамарро ҷустуҷӯ кунанд.

Падидаи зерин тақозои замони муосир буда, ба наврасону ҷавонон озодона фикр рондан, дар ҳалли мушкилоти маърифатӣ-зеҳнӣ мустақил будан, аз худ намудани мавзӯҳо ва супоришхоро меомӯзад, ки амалишавии он вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгор ба ҳисоб меравад. Ташаккули шахсият, вусъати дониш, ташаккули малакаву маҳорат ва ҷаҳонбинии хонандагон бояд дар мадди аввал истад.

Дар таълими фанҳои гуногун, хусусан забон ва адабиёти тоҷик барои ташаккули нутқи шифоҳии хонандагон соатҳои муайян ҷудо шудааст. Аз ҷумла, дар раванди таълими ин фанҳо соатҳо барои инкишофи нутқи мураттаб ҷудо гардидаанд. Таҳқиқоти мазкур дар доираи татбиқи ғояи муносибати босалоҳият ба таълим аз омӯзгор тақозо мекунад, ки ҳангоми омӯзиши фанни адабиёти тоҷик ба парвариши маҳорат ва малакаҳои зерини хонандагон аҳамият диҳад:

- маҳорати ҷустуҷӯӣ иттилоот ба воситаи саволгузорӣ;
- маҳорати ба тарзи графикӣ инъикос кардани маълумоти нав;
- маҳорати мустақилона банақшагирии лаҳзаҳо, вазифаҳои омӯзиш ва назорати вақти дар ихтиёрдошта;
- маҳорати муайян кардани маълумоти асосӣ;
- маҳорати дида баромадани ҳодисаҳо аз нуқтаи назари гуногун;
- маҳорати қироати шеър ва ифоданок хондани матни насрӣ ба таври муколама:
- маҳорати коркарди донишҳои нав;
- маҳорати бунёд намудани манбаи маълумоти тоза;
- маҳорати мустақилона ташкил кардани омӯзиши маълумоти нав;
- маҳорати дар ҳамкорӣ, якҷоягӣ кор кардан, гӯш карда тавонистани якдигар;
- маҳорати шинохтан ва шарҳ додани проблема;
- маҳорати ташаккул додан ва муаррифӣ кардани маҳсули фаъолияти эҷодии худ.

Муаллим хонандагонро ба гурӯҳҳои 4-5-нафарӣ тақсим менамояд. Ӯ саволхоро ба ҳар яки онҳо тақсим менамояд. Хонандагон мустақилона фикр мекунанд, андешаҳои худро баён мекунанд, баҳс меороянд, хулосабарорӣ мекунанд ва дар лаҳзаҳои мушкил аз омӯзгор кӯмак мегиранд.

Зербоби панҷум «Фанни адабиёти тоҷик - минбари суҳанвари хонандагон» унвон гирифтааст.

Дар ин зербоб изҳор мегардад, ки дарси адабиёти тоҷик барои хонандагон сарчашмаи муҳими таълиму тарбия, одобу муоширати созанда ба шумор меравад. Коркарди муносибати босалоҳият ба таълим дар заминаи

таъмини муоширати комил, ки тавассути забондонӣ ва суханпарварӣ сурат мегирад, дар байни хонандагон иртиботи озодро фароҳам меорад. Зиёда аз он, муносибати босалоҳият ба таълим рушди малакаҳои нутқи хонандагонро ба низом медарорад.

Зикр мешавад, ки дар мактаб ҳангоми таълим ва омӯзиши фанҳои забон ва адабиёт дар баробари таълиму тарбия донишомӯзӣ, тарзи дуруст гуфтани навиштан, баёни дурусти фикру андеша, муоширати суханварӣ, муносибати дӯстона бо ҳамсабақон, атрофиён ба амал меояд. Дар ин самт нақши омӯзгор басо бузург ва нишонрас аст, зеро ӯ ба шогирдон дар заминаи азхудкунии матнҳо ростқавлӣ, поквичдонӣ, гуманизм, некбинӣ, меҳрубониро ёд медиҳад. Ин чунин маъно дорад, ки дар одоби муоширати хонандагон саҳми омӯзгорони забон ва адабиёт бештар аст. Дарси адабиёт худ дарси одобу рафтор, сухандониву маънишиносӣ, сухансанчиву суханварист.

Барои инкишофи захираи луғат, дуруст навиштан (имло), қодир будан ба иҷрои он, нақл карда тавонистани мавзӯ, мустақилона хулосабарорӣ намудан, мо машғулиятҳоеро омода намудем, ки аз рӯйи дониш ва малакаи хонандагон сурат мегирад. Таҷриба собит кард, ки қобилияти идрок ва донишазхудкунии хонандагон дар як сатҳ қарор надорад. Омӯзгорро зарур аст, ки ин нуктаро ба эътибор гирад ва машғулиятҳоро ба тарзи гуногун ба роҳ монад, ба хонандагон супоришҳое диҳад, ки аз сода ба мураккаб бошад.

Зербоби шашум «Истифодаи усулҳои наву таъсирбахш дар самти ташаккули муоширати хонандагони синфҳои болоӣ» ном дорад. Зикр мегардад, ки истифодаи роҳи усулҳои нави таълим дар ташаккули маърифатӣ-зеҳнӣ ва фарҳангии хонандагон, инкишофи нутқ, вусъати сатҳи дараҷаи муошират дар синфҳои болоӣ аз ҷониби омӯзгор роҳандозӣ мешавад. Дар раванди таҳқиқоти мазкур омӯзгороне, ки бо мо ҳамкорӣ карданд, тавсия гирифтанд, ки дар самти донишандӯзӣ ва салоҳиятмандии хонандагон талош варзанд, онҳоро ба омӯзиши матнҳои насру назм бештар ҷалб намоянд, ба сухандонӣ ва суханварӣ шогирдон бештар эътибор диҳанд. Амалӣ сохтани муносибати босалоҳият дар таълим ба мо имкон дод, ки дар дарси забон ва адабиёти тоҷик дараҷаи хуби муоширати хонандагон таъмин гардад, маҳорати суханварӣ, сухансанҷӣ, иртиботи онҳо дар доираи матнҳои омӯхташуда тавассути риояи қонуну қавоиди забони адабии тоҷик роҳандозӣ гардад. Мусаллам аст, ки ҳадафи асосии дарси адабиёт рушди маҳорату малакаи муошират ва иртиботи хонандагон дар мавридҳои гуногуни нутқ аст.

Омӯзгорони ботаҷриба ҳангоми таълими фанни адабиёт кӯшиш менамуданд, ки қироати панду андарзҳо, қитъа, рубоӣ, порчаҳои шеърӣ ва насриро аз эҷодиёти адабони классикӣ муосир талаб намоянд. Қироати дурусти порчаҳои назмӣ ва насрӣ, тарзи дурусти талаффуз, хондани латифаҳо ба тарзи зарурӣ хонандагонро ба сатҳи хуб ва мувофиқи забондонӣ ва суханварӣ ҳидоят намуд.

Дар рафти таҳқиқот мо ба хулосае омадем, ки ташкили конфронсу чорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба ҷашну маросимҳо, ёдбуд ва таҷлили

солгарди шоирону нависандагон метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинии шогирдон, вусъати муоширати хонандагон таъсири мусбат гузорад.

Ҳочат ба гуфтан ҳам нест, ки мероси гузаштагону имрӯзиёни мо пур аз панду ҳикмат, андарзу зарбулмасалу мақол мебошад, ки манзалату шукуҳи маърифат, маънавият, ахлоқу одоби соҳибони забони ноби тоҷикиро ба арш бардоштааст. Аз чунин мерос баҳрааманд набудан, шогирдонро дар руҳи ахлоқу одоби ҳамида тарбия накардан, аз боигариҳои забони пур аз ганҷу ҳикмат истифода накардан гуноҳи бузург аст. Ин нукта дар ҳар мулоқот бо омӯзгорон ва хонандагон таъкид мегардид ва чунон, ки таҷрибаи озмоишӣ собит намуд, хонандагоне, ки ба адабиёт рӯй овардаанд, аз мероси ниёгон баҳра бардоштаанд, ҳамзамон забондону сухандон, сухангӯю сухансанҷ мебошанд.

Дар рафти таҳқиқот ба баргузориҳои дарс-викторинаҳо дар заминаи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуд. Омӯзгорон тавассути ташкилу роҳнамоии дарс-викторина дар замири шогирдон ҳисси ҳунардӯстӣ, ташаббускорӣ ва арҷгузорӣ ба бузургони адабиёту фарҳанги миллатро ҷой доданд. Дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик фаъолияти мустақили хонандагон бобати омӯзиши мавзӯҳои панду ахлоқ, ватандӯстӣ ва меҳанпарварӣ, некию вафодорӣ, ростию растагорӣ аз осори бузургони адабиёт ба рушди нутқи шифоҳии хонандагон, фарҳанги нутқи саҳеҳу равшани онҳо роҳи васеъ кушод. Бори дигар собит гардид, ки фанҳои забон ва адабиёт ҷавҳари рушди маърифатӣ-маънавии омӯзандагонанд, яке бе дигаре арзи вучуд надоранд.

Дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик истифодаи муносибати босалоҳият ба таълим самараи дилхоҳ фароҳам овард: қироати шеърҳо, ташкили саҳнаҷаҳо, офаридани нақш дар асоси осори бузургони адабиёт ба бурро гардидани нутқи хонандагон, баёни озои фикри онҳо мусоидат намуд.

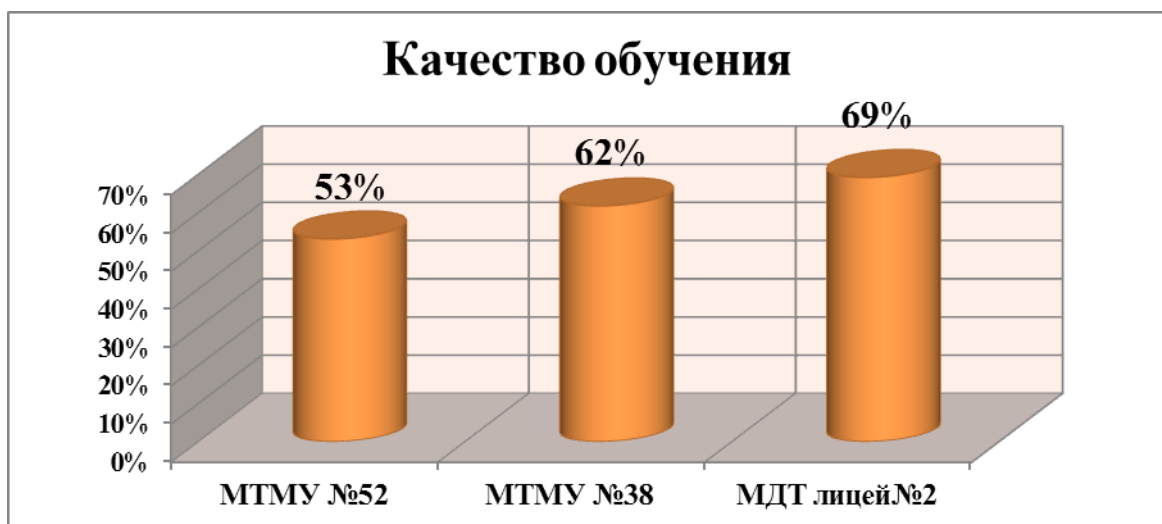
Барои бо далелҳо собит намудани ҳадаф, вазифаҳо ва фарзияи диссертатсия, муайян намудани асоснокии мавзӯи пажӯҳиш зарур шуморидем, ки қисмати озмоиш – экспериментро роҳандозӣ кунем, то самаранокии амсилаи пешниҳодшуда татбиқи худро ёфта бошад. Озмоиш – эксперимент дар якҷанд муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе ташкил карда шуд.

Аз ҷумла, барои муқоиса мавзӯи «Ҳаёт ва фаъолияти Камоли Хучандӣ»-ро дар синфи 9 «а»-и МТМУ №52 ноҳияи Исмоли Сомонӣ бо усули анъанавӣ ва дар синфи 9 «б»-и ҳамин муассиса бо роҳу усули муносибати босалоҳият ба таълим, дар синфи 9 «г»-и МТМУ №38 ноҳияи Сино бо усули анъанавӣ ва дар синфи 9 «а»-и муассисаи мазкур бо усули муносибати босалоҳият ба таълим аз озмоиш гузаронидем. Дар синфи 10 «б» МДТ литсей №2-и барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе мавзӯи “Сайиди Насафӣ - вассофи

хунару хунармандӣ” бо усули анъанавии таълим, вале дар синфи 10 «а»-и ҳамин муассиса бо усули муносибати босалоҳият ба таълим мавриди озмоиш ва санҷишу таҷриба қарор додем, ки сифати дониши хонандагон ба таври зайл буд.

Ҷадвали 4. Натиҷаҳо ва дараҷаи салоҳиятмандии хонандагон пас аз озмоиши муқоисавӣ бо усули анъанавӣ дар МТМУ

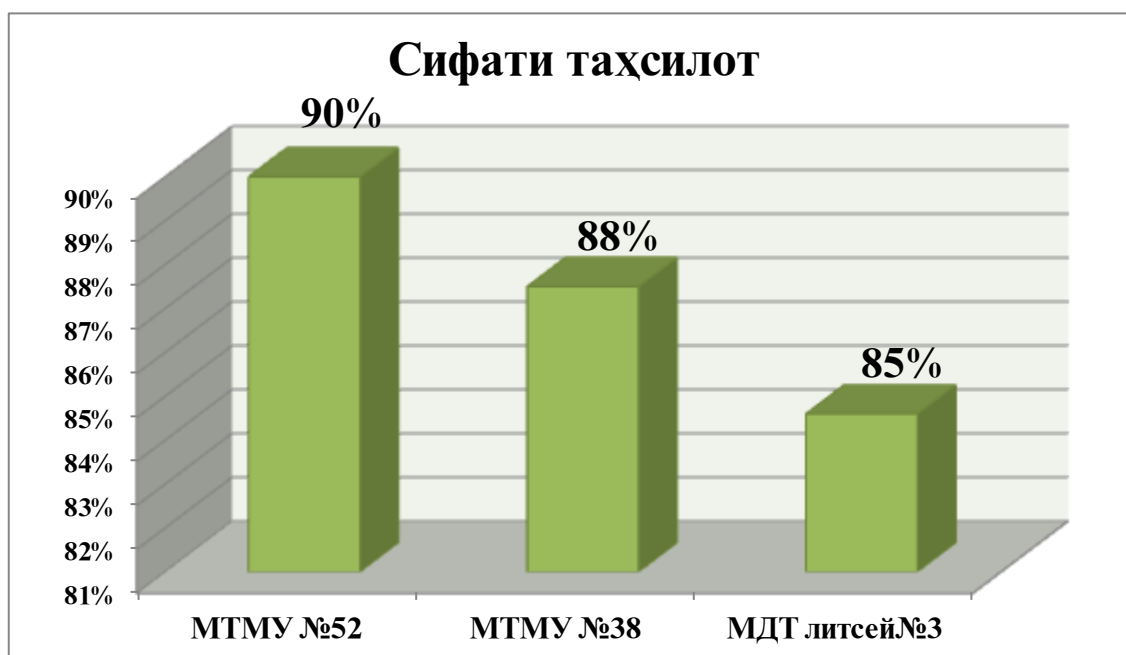
№	Муассиса	Синф	Фан	Шумораи умумӣ	“5”	“4”	“3”	“2”	Сифати таҳсилот	Баҳои миёна
1.	МТМУ №52	9 “а”	Адабиёти тоҷик	32	8	9	5	10	53,13%	4
2.	МТМУ №38	9 “Г”	Адабиёти тоҷик	34	10	11	5	8	61,76%	4
3.	МДТ лицей №2	10 “б”	Адабиёти тоҷик	26	7	11	5	3	69,23%	4

Диаграммаи 1. Дараҷаи салоҳиятмандии хонандагон пас аз санҷиши муқоисавӣ бо усули анъанавӣ

Ҷадвали 5. Натиҷаҳо ва дараҷаи салоҳиятмандии хонандагон пас аз санҷиши муқоисавӣ бо усули муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои зикршуда

№	Муассиса	Синф	Фан	Шумораи умумӣ	“5”	“4”	“3”	“2”	Сифати таҳсилот	Баҳои миёна
1.	МТМУ №52	9 “б”	Адабиёти тоҷик	30	13	14	2	1	90%	5
2.	МТМУ №38	9 “а”	Адабиёти тоҷик	32	12	16	2	2	88%	5
3.	МДТ лицей №3	10 “а”	Адабиёти тоҷик	26	10	12	3	1	85%	5

Диаграммаи 2. дараҷаи салоҳиятмандии хонандагон пас аз санҷиши муқоисавӣ бо усули муносибати босалоҳият ба таълим

Баргуздор намудани дарсҳои таҷрибавӣ собит намуанд, ки муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандагон хеле муфид ва созгор аст. Тибқи мушоҳида ва тафтиши ҷавобҳои хонандагон маълум гардид, ки онҳо ба мазмуни каломӣ бадеъ сарфаҳм рафта, дар баёни андешаҳо ва ҷаҳони маърифатии шоирони номвар Камоли Хучандӣ ва Сайидои Насафӣ дониши хубро намоиш доданд. Маълум шуд, ки усули муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандаи имрӯза шавқовартар аст.

Доир намудани бозиҳо, ба миён овардани проблема ва ҷустани роҳҳои ҳалли он, ташкили корҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ, эҳтироми андешаи ҳар як хонанда, озодӣ дар баёни таҳлил ва нақл, истифода аз методҳои нави таълими босалоҳият, санҷишҳои тестӣ, муқоиса тавассути диаграмма ва таблитсаю нақшаҳо, ба кор бурдани аёниятҳо вобаста ба мавзӯ, истифодаи технологияи инноватсионӣ, намоиши наворҳои видеой, презентатсияҳо ва амсоли он боис гардид, ки хонандагон нисбати дарси салоҳиятнок майлу рағбат ва шавқмандии зиёд пайдо карданд. Бешубҳа, босифат ва мақсаднок амалӣ гардидани ин нуктаҳо аз маҳорат ва малакаи омӯзгор низ вобастагии амиқ дорад.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ

Омӯзишу таҳқиқи масъалаи ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди дарсҳои адабиёти тоҷик ва натиҷаҳои корҳои таҷрибавию озмоишӣ доир ба ин масъала моро ба қорқард ва ироаи хулосаҳои зерин водор сохтанд:

- ошқор гардид, ки дар интиҳоби мафҳум ва истилоҳот дар таълими босалоҳият ба таҷрибаи гузаштагонамон тақия қардан муҳим аст, зеро айнан

тарҷума кардани истилоҳҳо ва мафҳумҳои бемантик боиси дарки номукамал ва фаҳмиши нодуруст аз ҷониби хонандагон мегардад;

- муайян карда шуд, ки ҷавҳари муносибати босалоҳиятро назарияе ташкил медиҳад, ки мактаб ба хонанда на бояд дониши тайёро диҳад, балки роҳҳои ба даст овардани донишхоро нишон дода, ӯро ба зиндагии оянда омода намояд. Омӯзгорони тамоми зинаҳои таҳсилот ҳамин нуктаро бояд дарк намоянд ва онро амалӣ созанд;

- ба чунин натиҷа расидем, ки татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим талаб мекунад, ки таърихи амалӣ шудани он дар кишварҳои дигар омӯхта, таҷрибаи онҳо ҳангоми татбиқ истифода карда шавад;

- аниқ карда шуд, ки омӯзгорон аксаран муносибати босалоҳият ва усулҳои фаъоли таълимиро ба иштибоҳ як чиз мешуморанд, аммо таълими босалоҳият ин усул нест, балки муносибат аст, ки омӯзгор метавонад дар заминаи ҳамин муносибат аз усулҳои гуногуни фаъол ва интерактивӣ истифода барад;

- маълум карда шуд, ки муошират як қисми муҳими муҳобирот ё иртибот буда, дар мактаб он унсури муҳими тарбия ба шумор меравад ва риояи одоби муошират ва хушсуханӣ аз ҷониби омӯзгорон дар муассисаҳои таълими омили рушди салоҳиятҳои муоширатии хонандагон мегардад, аз ин хотир ба омӯзгорон зарур аст, ки ба ин ҷиҳати масъала аҳамияти ҷиддӣ зоҳир кунанд [1-М];

- таҳқиқи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ собит сохт, ки таълим ва тарбия аз шартҳои муҳимтарини рушди салоҳияти муоширатии хонандагон ба шумор рафта, дар баробари омӯзгор нақши хонавода ва ҷомеа низ дар ин ҷода хеле муҳим аст. Бинобар ин, робитаи доимии оила, мактаб ва ҷомеа яке аз шартҳои асосии рушди салоҳиятҳои асосӣ, аз он ҷумла салоҳияти иртиботии хонандагон мебошад;

- ошкор карда шуд, ки истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва хушур дар Интернет низ ба сифати одоби муоширатӣ ҷавобгӯ наврасон таъсир мерасонад, мутаассифона ин таъсир бештар манфӣ аст;

- муайян карда шуд, ки фанни адабиёти тоҷик дар низоми таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна яке аз фанҳои асосии ташаккули шахсият дар ҷомеа ба шумор меравад ва аз ин хотир бояд асоси таълими фанни мазкурро ташаккули шахсияти иҷтимоӣ, инсондӯст, ватанпарвар, хушхлоқ ва худшинос ташкил диҳад [3-М];

- озмоиш собит сохт, ки муносибати босалоҳият ба таълим ба рушди муоширати хуби хонандагон заминаи муҳим гузошта, ба хонандагон озодии баёнӣ андешаро фароҳам месозад, ки фикрашонро мустақилона баён кунанд [2-М];

- муайян гардид, ки дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик ташкили фаъолияти шифоҳии хонандагон, махсусан зимни омӯзиши осори панду ахлоқии бузургони адабиёт дар инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон мусоидат мекунад [6-М];

- таҷриба нишон дод, ки дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик истифодаи муносибати хонандамехвар самараро бештар медиҳад, фароҳам овардани шароит барои қироати шеърҳо, иҷро кардани сахнаҳо, ташкил кардан ва

зери назорат гирифтани дафтари луғат, дафтари шеърӣ пандҳо барои хонандагон, ба роҳ мондани бозиҳои дидактикӣ ва шавқангез, озмунҳои зехнӣ, нақшбозӣ дар асоси осори бузургони адабиёт ба бурро гардидани нутқи хонандагон, баёни озоди фикрронии онҳо мусоидат менамояд [4-М];

- озмоиш собит сохт, ки ташкили дарсҳои кушод, чорабиниҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо бо иштироки шоирону адибон ва шахсиятҳои шинохта дар рушди салоҳиятҳои муоширатии хонандагон мусоидат мекунад ва ҷалб намудани онҳо ба чорабиниҳои беруназсинфӣ муассисаи таълимӣ дар ташаккули малакаҳои муоширатии онҳо хеле манфиатбахш хоҳад буд [7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Барои боз ҳам самарабахш намудани чараёни таълими дарси адабиёти тоҷик дар мавриди ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоӣ чунин тавсияҳо ироа мекунем:

а) зарур аст, ки луғати махсуси истилоҳоти муносибати босалоҳият ба таълим мураттаб гардида, дастраси омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ карда шавад;

б) дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик ба зами салоҳиятҳои фанӣ ба ташаккули панҷ салоҳияти асосӣ – иртиботӣ, ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ ва маҳорати омӯхтан бояд аҳамияти махсус дода шавад;

в) масъалаи салоҳиятҳои фанӣ низ аз ҷониби мутахассисон ба таври бояду шояд баррасӣ гардида, роҳҳои ташаккули онҳо мушаххастар нишон дода шавад;

г) дастурҳои алоҳида оид ба роҳи усул ва технологияи татбиқи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим дар шакли фаҳмо таҳия гардида, дастраси омӯзгорон карда шавад [5-М];

ғ) олимони соҳаи забон, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВАО ва зиёиёни кишварро зарур аст, ки ба тозагӣ ва рушди забони тоҷикӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, роҷеъ ба ин масъала мунтазам дар васоити ахбори омма намоишномаву барномаҳои алоҳида ташкил ва интишор кунанд;

д) таъсири фазои маҷозӣ ва шабакаи Интернет ба ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагони синфҳои болоӣ аз бисёр ҷиҳат зиёд буда, метавонанд ба дар ин ҷода таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ зарур аст, ки аз ҷониби волидайн, омӯзгорон ва мақомоти дахлдор масъалаи иштироки наврасону ҷавонон дар фазои маҷозӣ ва шабакаи Интернет бояд ба таври ҷиддӣ зери назорат гирифта шавад [9-М];

е) дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик истифодаи васеи муносибати хонандамехвар бештар ба ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагон мусоидат мекунад ва вобаста ба ин омӯзгорон бояд ҳар чи бештар аз усули муносибати хонандамехвар, метод ва усулҳои фаъоли таълим васеъ истифода баранд;

ё) дар баробари муассисаи таълимӣ ва омӯзгорон нақши хонавода ва ҷомеа низ дар ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагон хеле муҳим

аст. Аз ин рӯ, робитаи доимии оила, мактаб ва ҷомеа бояд яке аз самтҳои асосии фаъолият ва ҳамкориҳои ин се ниҳод бошад;

ж) омӯзгорон бояд бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагон, равану ифоданок гаштани нутқ ва озоду мустақилона баён кардани фикру мулоҳизаи шогирдон дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик бештар аз муносибати хонандамехвар, роҳхое чун кироати шеър, иҷро кардани сахнаҷо, бозиҳои нақшофарӣ, бозиҳои дидактикӣ ва шавқангез, озмунҳои зеҳнӣ дар заминаи намунаҳо аз осори бузургони адабиёт истифода баранд;

з) ба омӯзгорон лозим аст, ки ҳар чӣ бештар дарсҳои кушод, ҷорабиниҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо бо иштироки шоирону адибон ва шахсиятҳои шинохта ташкил ва баргузор кунанд, чунки дар ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагон ҳеле манфиатбахшанд.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАТСИОНӢ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

а) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М] Заиров С.А. Ташаккули салоҳияти коммуникативии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди таълими фанни адабиёти тоҷик / С.А.Заиров // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Душанбе. 2020, №2 (30). - С.165-170. ISSN 2617-5620.

[2-М] Заиров С.А. Муносибати босалоҳият ва таъсири он дар беҳдошти вазъи муоширати хонандагон /С.А. Заиров // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Душанбе. 2020, №4 (32). - С. 102-106. ISSN 2617-5620.

[3-М] Заиров С.А. Муносибати салоҳиятнок дар таълими адабиёти тоҷик-омили рушди муоширати хонандагон/ С.А. Заиров// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ.-Душанбе.2020, №1 (1), С.222-227. ISSN 2708-5759.

[4-М] Заиров С.А. Роҳҳои ташаккули муоширати хонандагон дар машғулиятҳо аз фанни адабиёти тоҷик / С.А. Заиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.-Душанбе.2020, №2(30).С. 309-314. ISSN 2074-1847.

[5-М] Заиров С.А. Муносибати босалоҳият ба таълим ва нақши омӯзгорон дар амалисозии он / С.А. Заиров // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.-Душанбе.2021, №4 (015).- С.132-136. ISSN 2076-2569.

[6-М] Заиров С.А. Назари донишмандону бузургони адабиёти классик ва муносири тоҷик оид ба муошират ва ҳусни баён / С.А. Заиров // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон-Душанбе. 2021, №5 (016).- С. 120-125. ISSN 2076-2569.

б) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаи конференсияҳо ва дигар нашрияҳо ҷой гирифтаанд:

[7-М] Заиров С.А. Дарс-викторина / С.А. Заиров // Маърифати омӯзгор. – Душанбе, 2020, №10. С.55-57. ISSN 2306-4293.

[8-М] Заиров С.А. Эссе - омили рушди дониши хатии хонандагон / С.А. Заиров // Маърифати омӯзгор – Душанбе, 2019, №11. С.60-62. ISSN 2306-4293.

[9-М] Заиров С.А. Услуби саҳтгирӣ ва ҳудудҳои истифодаи он, методҳои ҳавасмандгардонӣ/ С.А. Заиров// Маърифати омӯзгор. - Душанбе 2022, №4 С.16-18. ISSN 2306-4293.

[10-М] Заиров С.А. Муносибати босалоҳият ва таъсири он дар беҳдошти вазъи муоширати хонандагон // Маҷмуаи маводи Конференсияи илмӣ-методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Муносибати босалоҳият ба таълим ва мушкилоти татбиқи он дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ» / ДДОТ ба номи С. Айни, 25.12.2021. - Душанбе, ДДОТ, 2021. - С. 121-123.

[11-М] Заиров С.А. Фанни адабиёти тоҷик - минбари суҳанвари хонандагон // Маҷмуаи маводи Конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ дар мавзӯи “Таҷрибаи сулҳи тоҷиконро бояд омӯхт” / Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 17.04.2021. - Душанбе, ПРМ, 2021. - С. 67-70.

[12-М] Заиров С.А. Услуби саҳтгирӣ ва ҳудудҳои истифодаи он, методҳои ҳавасмандгардонӣ // Маҷмуаи маводи Конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Заминаҳои педагогӣ ва психологӣ ташаккули маҳорати наврасону ҷавонон зимни таҳқиқоти масъалаи пешгирии амалҳои номатлуб дар ҷомеа” // Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 30.05.2022. - С. 121-123.

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕНИ БДУРАХМОНА
ДЖОМИ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

На правах рукописи

УДК: 373: 891.550

ББК: 74.200+81. 3 Тадж

3 - 80

ЗАИРОВ СИРОТУЛЛО АБДУЛМАДЖИДОВИЧ

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ
УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ СРЕДНИХ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание учёной степени кандидата
педагогических наук по специальности 13.00.01 - Общая
педагогика, история педагогики и образования**

ДУШАНБЕ - 2022

Диссертация выполнена в Институте развития образования имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана.

Научный руководитель:	Негматов Саъдулло Эргашевич - доктор педагогических наук, профессор, главный специалист отдела педагогики и современного образования Академии образования Таджикистана
Официальные оппоненты:	Ходжаев Курбон Тохирович - доктор педагогических наук, профессор кафедры таджикского языка Международного университета предпринимательства и туризма Таджикистана Содикова Матлуба Сайфуллоевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры языкознания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода
Ведущая организация:	Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Защита диссертации состоится 08 октября 2022 года в 09⁰⁰ часов на объединённом диссертационном совете 6D.KOA-022 при Национальном университете Таджикистана и Академии образования Таджикистана (735700, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. С. Айни, 126; тел.: 225 84 23).

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке и на сайте (www.aot.tj) Академии образования Таджикистана.

Автореферат разослан «___» _____ 2022 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор педагогических наук**

М. Каримзода

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В нынешних условиях информационного общества и конвергенции культур система образования должна уделять больше внимания развитию компетенций учащихся. Поэтому приоритетом сектора образования является акцент на качество среднего образования путем создания условий для реализации современных образовательных стандартов.

Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан направлена на радикальное повышение уровня и качества образования в Таджикистане. В соответствии с требованиями данной стратегии должны быть созданы все условия для усиления, формирования и развития моральных, идеологических и психологических принципов личности, создания возможностей для развития человека, развития его социальных и профессиональных компетенций.

Известно, что традиционное образование было в основном ориентировано на передачу знаний и формирование набора знаний, навыков и умений. Это означает, что выпускники школ получают хорошие теоретические знания, но не развивают жизненные навыки. Решение этой проблемы - это, прежде всего, использование новых технологий и методов, новый подход к преподаванию и обучению.

Поэтому решением данной проблемы может стать использование педагогических технологий, направленных на развитие у учеников практических навыков. Использование педагогических технологий, направленных на развитие способностей учащихся, является основой качества и актуальности образования и образования в целом.

Обучение, направленное на развитие коммуникативных навыков, предполагает развитие у учеников технических и академических компетенций. Развитие технических и высших компетенций на уроках языка и литературы тесно связано, поскольку ряд компетенций, помимо дисциплин более высокого уровня, признается предметными компетенциями на уроках таджикского языка и литературы. Неслучайно эти дисциплины считаются элементами, формирующими человека и его личность.

При изучении таджикского языка и литературы, наряду с конкретными предметными компетенциями, рассматриваются компетенции, которые рассматриваются как более высокие предметные компетенции, такие как коммуникативная этика, навыки публичных выступлений и коммуникативные компетенции. Поэтому формирование у учащихся компетенций по таджикскому языку и литературе является одним из важнейших элементов компетентного обучения, и особое внимание к их развитию - задача как системы образования, так на каждого преподавателя. В основе таких изменений и гибкости системы образования лежат педагогические технологии. По мнению Н.В. Кларина основа любого прогресса в повышении качества обучения и достижении поставленных целей являются педагогические технологии.

Степень разработанности научной темы. В истории отечественной и зарубежной педагогической науки насчитываются сотни учёных, которые

провели ценные исследования по развитию коммуникативных навыков на основе эффективных педагогических технологий. Само понятие педагогической технологии является одним из важнейших вопросов современной педагогической науки и постоянно находится в центре внимания исследователей, среди которых, прежде всего, выдающиеся таджикские учёные М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, С. Аминов, М.Р. Юлдошева, Х.М. Сабурова, А.И. Алиев и др., Европейские учёные П. Блэк, Д. Виллям, М. Кларк, В.Ч. Пофам, Г. Эллингтон ван чанде дигар, российские исследователи А.Ф. Яфалян, Е.Р. Аргунов, Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева, А.А. Вербитский В.В. Гузеев, Т.А. Илин, М.В. Кларин, В.В. Сериков, А.И. Уман, О.К. Филатов, А.И. Яковлев, М.В. Зайцева, А. Следует упомянуть Гинна и других.

Фактически, начало отчета о компетентном образовании относится к концу XIX - началу XX века. Передовые идеи, выдвинутые в конструктивной педагогике Джона Дьюи, Ховарда Гарднера, Выготского, сейчас очень близки к требованиям компетентного преподавания. Однако исследователи относят появление термина «компетентностное образование» к концу 60-х - началу 70-х годов прошлого века. Например, введение термина и слова «компетенция» Хомского впервые применили при изучении иностранных языков. В дальнейшем инициатива исследователя быстро распространилась на профессиональные училища Америки и Европы и вошла в сферу среднего и профессионального образования.

С тех пор и по сегодняшний день вопрос компетентностного подхода к образованию постоянно совершенствуется как теоретически, так и практически, и постепенно внедряется в систему образования. Многие ученые рассмотрели природу и особенности компетентностного подхода к образованию с психолого-педагогической точки зрения. В этом плане услуги зарубежных и отечественных ученых очень высоки. В частности, отечественные исследователи и ученые М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, С. Аминов, А. Байзоев, Х. Зиёи, Л. Туронов С. Назири, Л.Иматова, К. Автономия, величайшие исследователи В.А. Адольф, В. Байденко, Р. Барнетт, Э. Зеер, А. Хуторской, В.А. Козырев А.А. Вербицкий, И. Зимняя, О.Е. Лебедев В.М. Монахов, Я. Рэйвен, Н.Ф. Радионова, Г.К. Селевко, Ю.Г. Татур и другие.

Следует отметить, что сама компетенция - это вопрос двух аспектов: компетенции учителя и компетенции ученика. Зарубежные исследователи обратили пристальное внимание на компетентность учителя и читателя. В исследованиях таджикских ученых больше внимания уделяется компетентности читателя. Иностранные ученые более склонны к развитию базовых компетенций (ключевых, высших) в развитии компетенций учеников и считают их развитие более важным и приоритетным.

С. Аминов, К. Мухтори, Ф. Мирзоёров, З. Тошбаева в «Стандартах и программах обучения таджикскому языку для 5-11 классов» обсудили вопрос о технических знаниях таджикского языка. Авторы этой программы делят компетенции учеников на две группы, называют их лингвистическими и коммуникативными компетенциями, и в соответствии с ними делят

учебные часы. В этой статье даются конкретные рекомендации о том, как тренировать компетенции.

Впервые разработчики пособия «Внедрение компетентного подхода к обучению науке и информационным технологиям» в области педагогики и методов обучения обращаются к вопросу о компетенциях учеников, выделяя пять ключевых компетенций - общение, сотрудничество, критическое мышление, творчество и др.

А. В книге «Теоретические и практические вопросы компетентного подхода к образованию» Байзоев обсуждает вопрос компетентного образования и его специфики в контексте Таджикистана. Взгляды исследователя в некоторой степени разумны и логичны, охватывая наиболее чувствительные области и аспекты проблемы. Также по теоретическим вопросам компетентного преподавания научных статей Х. Разведка, Ф. Гулмадов, М.Б. Каримзода, Х. Каюмов, А. Алиев и другие.

Проблемы методики преподавания литературы в исследованиях Ш. Муллоева, проблема методики обучения таджикскому языку, преподавания некоторых синтаксических проблем языка исследователями С. Шербоевым, С. Аминовым, С. Ходжиевым был тщательно исследован.

Связь исследования с программами или научными темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации плана научно-исследовательской работы отдела филологических дисциплин Института развития образования имени Абдурахмана Джоми Академии образования Таджикистана на тему «Формирование информационно-коммуникативных компетенций учащихся средних общеобразовательных учреждений в процессе обучения», основных положений Программы развития государственного языка на 2020-2030 годы (постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 ноября 2020 года, № 647) и Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Цель исследования. Выявление факторов, влияющих на процесс общения учащихся старших классов общеобразовательных учреждений, с учётом требований компетентного подхода к обучению разработка необходимых материалов по формированию коммуникативных компетенций учащихся старших классов в процессе обучения таджикской литературы.

Задачи исследования. Для достижения поставленных целей считаем необходимым решения следующих задач:

1. Определение целей и задач компетентного подхода к обучению в процессе преподавания предмета таджикской литературы.
2. Рассмотрение и разъяснение понятия компетенции и вопросов, связанных с развитием коммуникативных компетенций учащихся в процессе уроков таджикской литературы.
3. Объяснение понятия этики общения с точки зрения таджикской культуры и литературы.

4. Определение факторов, формирующих компетентности и культуры общения студентов.

5. Выявление преимущества компетентностного подхода к обучению от традиционных методов обучения.

6. Разработка модели развития коммуникативных компетенций учащихся на уроках литературы и её экспериментальное исследование.

Объект исследования. Процесс формирования коммуникативных компетенций учащихся старших классов в процессе уроков таджикской литературы.

Предмет исследования. Формирование коммуникативных компетенций старшеклассников на уроках по таджикской литературе.

Гипотеза исследования. Коммуникативные компетенции учащихся старших классов в процессе обучения таджикской литературы формируются в том случае, если:

- реализация компетентностного подхода в преподавании таджикской литературы становится как развивающий фактор уровня общения учащихся;
- обеспечить общение учителя с учащимися в контексте взаимосвязи грамматики и литературы, которые составляют основу совершенной речи и общения;
- компетентностный подход осуществляется только с целью приобретения знания, но и к тому, как применять полученные знания в процессе практической деятельности;
- учащиеся принимают непосредственное участие в учебно-воспитательной деятельности образовательного учреждения, и эта деятельность будет способствовать развитию их коммуникативных компетенций.

Этапы исследования. Исследование проводилось в три этапа:

Первый этап (2017-2018 гг.) - изучение и анализ научной, методической, психолого-педагогической литературы по теме, ориентация и определение направления изучения и разработки темы диссертации.

На втором этапе (2018-2020 гг.) – были проведены опытно-экспериментальные работы, опросы и сравнения других методов с методами компетентного подхода к обучению и с его конечными результатами. На этом этапе были проведены также констатирующие и контрольные проверки и результаты диссертации были обобщены количественно и качественно.

На третьем этапе (2020-2021 гг.) были обобщены теоретические материалы и результаты экспериментального исследования, а также систематизированы результаты исследования, выводы обосновывались и собранные материал оформлялись в виде диссертации.

Теоретические основы диссертации составляют научно-исследовательские работы известных отечественных и зарубежных ученых, посвященных различным аспектам темы диссертации: серия методических пособий и научно-методических статей учёных Л. Григуле, К. Мухтори, Х. Садурдинов, Г.М. Бобизода, Ш. Акобиров, Ш.Ю. Азизов, А. Байзоев и других.

Автор также обратил внимание на работы российских и зарубежных ученых и исследователей по компетентностному подходу к обучению. Автор

в ходе исследования темы диссертации опирался также на научные работы известных ученых как В.А. Адольф, В.И. Байденко, Р. Барнетт, Э.Ф. Зеер, А.В. Хуторской, В.А. Козырев, А.А. Вербитский, И.А. Зимняя, О.Е. Лебедев, В.М. Монахов, Ч. Равен, Н.Ф. Радионова, Г.К. Селевко, Ю.Г. Татур и другие.

Методологическая основа исследования. Методологическую основу исследования составляют нормативно-правовые акты в сфере образования, теория компетентностного подхода к обучению (Лутфуллоев М., Байзоев А., Щербоев С. В.Г. Афанасева, В.Н. Садовский и др., теория компетентностный подход к обучению (В.А. Адольф, В. Байденко, А.А. Вербицкий, Э.Ф. Зеер, И. Зимняя, Ю.Т. Татур, А. Хуторской и др.), теория практико-функционального подхода к обучению (Л.С. Виготский, Б. Блум, П.Я. Гальперин В В Давидов, А.Н. Леонтьев и др., Э.В. Бондаревская, АА Вербицкий В.И. Данильчук, И.Я. Лернер, В.В. Сериков, В.И. Слободчиков, И.С. Якиманская и другие).

Источник информации. Литературно-художественные, научные и психолого-педагогические произведения, нормативные акты, регулирующие профессионально-педагогическую деятельность в сфере образования; нормативно-правовые акты Республики Таджикистан в сфере образования: Закон Республики Таджикистан "Об образовании", Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года, Государственный стандарт общего образования Республики Таджикистан и другие нормативные документы, отражающие потребности и изменения в практике обучения и воспитания в Республике Таджикистан, педагогический опыт ведущих отечественных и зарубежных учителей.

Эмпирические основы. Эмпирические основы исследования базируются на непосредственном практическом взаимодействии исследователя с исследуемым объектом: разработка программы исследования, организация наблюдения и проведения эксперимента, описание и вывод экспериментальных данных, их классификация и обобщение с использованием эмпирических методов - оценивания, эксперимента, сравнения, анализа, синтеза, индукции, дедукции и т. д.; формирование на основе полученных данных научных доказательств, полученных в результате обработки количественных и качественных показателей в виде статистических данных и их правильной обработки.

База исследования: Средние общеобразовательные учреждения №52, 38 и 26 города Душанбе, государственные образовательные учреждения Лицея №2 и Лицея №3 для одарённых детей города Душанбе.

В ходе исследования приняли участие более 182 учащихся, 36 учителей и 23 родителя.

Научная новизна исследования: Научная новизна исследования заключается в том, что:

- впервые более подробно изучен вопрос формирования коммуникативных компетенций учащихся с использованием современных педагогических технологий, рассмотрены и разработаны теоретические и практические аспекты проблемы;
- проведён сравнительный анализ традиционных методов обучения с компетентностным подходом к обучению;

- доказано, что компетентный подход к обучению закладывает важную основу для развития коммуникативных способностей и способностей учащихся, включая развитие критического мышления и свободы выражения, а также использование компетентностного подхода к обучению в обучении современных учащихся является более эффективным;

- определено, что постоянный контакт семьи, школы и социума является одним из основных условий развития и эффективности духовно-нравственного воспитания учащихся и формирования коммуникативных компетенций учащихся;

- выявлены факторы, улучшающие состояния общения и речи учащихся старших классов, также представлена модель реализации формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках таджикской литературы;

- разработан и представлен ряд предметных и общепредметных компетенций, использование которых эффективно при изучении таджикской литературы.

Положения, выносимые на защиту:

1. Содержание и понятие компетенции и обучение, ориентированное на развитие компетенций, составляющих основу компетентностного подхода к обучению.

2. Место компетентностного обучения и его роль в обучении литературе в старших классах, формировании компетенции учащихся на уроках таджикской литературы, развитии предметных компетенций при преподавании таджикской литературы.

3. Роль педагогических технологий в обучении, ориентированных на развитие компетенций и их применение в обучении таджикской литературе.

4. Роль, статус и место формирования хорошего общения в национальной культуре, его место в преподавании таджикской литературы.

5. Формирование коммуникативных компетенций учащихся в процессе реализации компетентностного подхода к обучению таджикской литературе.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Полученные результаты служат теоретическим источником в исследовании актуальных аспектов методики преподавания таджикской литературы по вопросам формирования компетентности учащихся. В диссертации определены место компетентностного подхода к обучению предмета таджикской литературы как фундаментально-методическую основу для формирования компетенций, пути и подходы к расширению коммуникативной компетенции учащихся, как надежного фактора развития компетентности на заключительной ступени образования, т.е. в старших классах.

Результаты исследования помогут и окажут практическую помощь в разработке программ и проведении специальных курсов для студентов сузов и вузов педагогического направления, подготовке методических пособий и руководств учителям, разработке серий наглядных пособий для урока, пересмотре и совершенствовании учебников, содержания курсов по методике преподавания таджикской литературы в высших учебных заведениях педагогического направления.

Степень достоверности результатов исследования. Обоснованность и достоверность результатов исследования подвешдается теоретической и

практической работой автора посредством изучения и анализа художественных, философских, психолого-педагогических произведений с использованием сравнительного метода, обоснование положений, изложенных в гипотезе диссертационного исследования, сопоставление экспериментальных результатов в опытно-экспериментальных группах, также подтверждается личным опытом автора в качестве учителя таджикского языка и литературы и учителей, участвовавших в опытно-экспериментальных работах.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация соответствует следующим пунктам паспорта научной специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогика и образование: *пункту 1* – «Методология педагогических исследований» (исследовательские подходы в развитии педагогической науки, их взаимосвязь и границы применимости; методы педагогических исследований), *пункту 6* – «Концепция образования» (качество образования и технологии его оценки; инновационные процессы в образовании), *пункту 7* – «Прикладная педагогика» (обобщение передового педагогического опыта; инновационное движение в образовании; опытно-экспериментальная деятельность образовательных учреждений).

Личный вклад аспиранта ученой степени в исследовании. Личный вклад диссертанта заключается в комплексном анализе проблемы исследования; в правильном изучении и анализе теоретических и практических исследований, в сборе и анализе материалов; в использовании ряда методов и методологий, связанных с предметом, целями и задачами исследования; в проведении экспериментальной работы и практического подтверждения положений научной работы в ходе эксперимента, в разработке экспериментальных материалов и анализе результатов исследования; в разработке и публикации научных статей, в участии в научных мероприятиях, конференциях и круглых столах, в обобщении полученных результатов, методических рекомендаций и разработке диссертационного исследования.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Автор диссертации, работая с 2008 года учителем таджикского языка и литературы, реализовал предложенную методику по формированию коммуникативных компетенций учащихся в процессе уроков таджикского языка и литературы в старших классах, представлял результаты своей диссертации на научно-практических конференциях, научно-методических семинарах, заседаниях кафедр таджикского языка и литературы, педагогики и методики преподавания, методическом объединении учителей таджикского языка и литературы общеобразовательного учреждения, которые нашли своего подтверждения и внедрены в процессе обучения.

Кроме того, основные результаты диссертации были опубликованы в научных журналах и сборниках конференций в виде статей и научных тезисов, представлены на научно-практических конференциях, проходившихся в Институте развития образования имени Абдурахмони Джоми Академии образования Таджикистана и Академия образования Таджикистана.

Публикации по теме исследования. Основные результаты диссертационного исследования выражают основное содержание

исследования и отражены в 12 наименованиях научных статей, 6 из которых опубликованы в рецензируемых научных изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан, 3 - в сборниках материалов конференций и 2 - в других изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 2 главы, заключения, перечня использованной литературы, которые в составляют 199 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновываются актуальность исследования и степень разработанности научной темы диссертации, указываются цели, задачи, объект и предмет исследования, раскрыты теоретико-методологические и эмпирические основы исследования, представлены описание этапов, научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертационного исследования, а также положения, выносимые на защиту.

Глава первая, которая называется “Теоретические аспекты компетентностного подхода к обучению, общение и его виды, основы проявления здорового общения”, состоит из шести параграфов.

В первом параграфе первой главы, названный “Понятие компетенции в системе обучения и образования, рассматриваются практические и теоретические обоснования понятий «компетенция», “компетентностный подход” и “компетентность” в педагогическом и психологическом науках, роль компетентностного подхода в формировании письменной и устной речи учащихся, уровни отношений учителя с учениками, а также положения учебных программ и использование новых методов обучения в процессе компетентностного обучения, основные задачи компетентностного обучения.

В частности, отмечается, что понимание понятия компетенции имеет разные значения. Процесс компетентностного подхода в разных сферах общества протекает по-разному. В сфере образования гармоничную роль играет компетентностный подход к обучению, с особым упором на развитие компетенций учеников или развитие их практических навыков. То есть компетенция - это эффективный процесс современного образования.

Компетентность - владение, владение - это способности, которые охватывают сферу деятельности ученика и отражают его личное отношение к предмету своей деятельности.

Суть компетентностного подхода заключается в том, что мы преподаем предмет таким образом, чтобы ученик мог применить его в своей жизни, создать проблемную ситуацию и решить ее вместе со учениками или индивидуально, уметь использовать в новой, реальной ситуации. уметь. Традиционные цели школьного образования определяются набором знаний, навыков и компетенций, которыми ученик должен овладеть. Сегодня такого метода недостаточно. В настоящее время обществу (профессиональному, производственному, семейному) не нужны и разговорчивые люди, но выпускники нуждаются в вовлечении в дальнейшую жизненную деятельность, должны быть способны эффективно преодолевать жизненные препятствия и решать свои профессиональные проблемы. Сегодня основная задача школ и

образования - подготовить выпускников к поиску выхода из сложной ситуации, выбору рационального метода и обоснованию своего решения.

Во втором параграфе – “Компетентностный подход и способы его обучения” – рассмотрены способы и методы компетентностного обучения, его значение на основе теоретической литературы и его внедрение в учебный процесс. Теоретики компетентности считают, что школа должна не только давать ребенку знания, но и готовить его к жизни.

На наш взгляд, лучший выпускник - это не человек с широким кругозором, а человек, который ставит перед собой цели, думает об их достижении, имеет эффективное общение, может свободно жить в информационном и культурном мире, может делать осознанный выбор и это чувствует ответственность, решает проблемы, в том числе необычные, ради хорошей жизни. Каждое из этих качеств называется «компетентностью».

Перед школой стоит задача развить эти компетенции. Но компетенции бывают разными: базовые, междисциплинарные, технические и сверхкультурные. Теоретики выделили семь ключевых компетенций, но с учетом этого Министерство образования и науки Республики Таджикистан определило пять компетентности в серии основных компетенций для учащихся и рекомендует уделять им больше внимания в классе. Также была подчеркнута важная роль использования компетентностных методик преподавания таджикского языка и литературы для развития устной и письменной речи учащихся.

В третьем параграфе, озаглавленном «Сравнение компетентностного подхода с традиционными методами обучения» метод компетентностного подхода к обучению сравнивается с методом традиционного обучения и для определения их различий между учениками проводились отдельные уроки и определялись их результаты. Компетентностные методы обучения отличаются от традиционных. В традиционном обучении ученик удерживается в одной рамке, обучаются по программе и ее ограниченному объему. Индивидуальной свободе нет места в традиционном образовании. Нжеследующая таблица иллюстрирует различия между компетентностным подходом к обучению и традиционным подходом.

Таблица 1. Разница компетентностного подхода к обучению от традиционного метода обучения

Традиционное обучение (подход, основанный на знаниях)	Новая реальность в системе образования (компетентностный подход)
Мы спрашиваем то же, что и объясняем. Данный результат подразумевает повторение точного шаблона, успешность которого определяется сравнением с нормой.	Ставка не установлена. Обучение и тестирование проводятся по нестандартным вопросам. Приготовьтесь к самостоятельным продуктивным действиям в следующем периоде.
Традиционная 5-балльная шкала. Для учителя план выполнен - не выполнен. Такая система оценки не способствует решению	Кошелек достижений учащихся, система итоговых оценок как средство представления достижений учащихся за пределами школы

нестандартных вопросов, так как невозможно максимально их оценить.	
Педагогические требования. Ожидается, что успешный ученик будет сочетать активность и послушание.	Педагогика возможностей. Стимулы, основанные на компетенциях, основаны на стимулах, позволяющих вписаться в будущие цели личного развития и сосредоточиться на них.
Позиция мастера - это предприимчивый и ответственный человек, судья, высокопоставленный деятель, обладатель «сакрального знания», который наилучшим образом передает частички этих знаний.	Учитель не требует монополии на знания, он выступает организатором, консультантом, он только организует и контролирует процесс, то есть регулирует, направляет.
Урок. Традиционное обучение носит репродуктивный характер. Знания и методы практики даются ученикам в готовом виде.	Уроки - одна из возможных форм обучения, но основное внимание уделяется развитию несоответствующих форм работы - проектной работы, самостоятельной работы в библиотеке, компьютерном классе и так далее.

Компетентностный подход к обучению преследует единственную и очень важную цель: подготовить учеников к будущему. Определение сути и значения компетентностного подхода к обучению может помочь более четко разобраться в проблеме. Правильный выбор термина - тоже аспект успеха.

В четвертом параграфе - «Компетентностный подход и его роль в формировании устной и письменной речи учащихся» подвергнуты рассмотрению и анализу актуальные проблемы, в том числе цель такого подхода к обучению в формировании устной и письменной речи учеников, сущность и содержание активности и компетентности, усвоение содержания обучения в контексте развития индивидуальной деятельности учащихся. Отмечается, что важно организовать соответствующие занятия в классе:

- ученик самостоятельно решает задачу;
- понимает цели обучения;
- самостоятельно рассматривает и решает проблему;
- умеет применять полученные знания на практике;
- быть готовым к получению новых знаний.

Таким образом, знания учащихся формируются в результате самостоятельного поиска и деятельности, а обязанности учителя в этом случае нанайти пути и методы достижения цели.

Таблица 2. Обязанности учителя в условиях перехода к компетентностному подходу к обучению

В пятом параграфе - «Объяснение понятия коммуникация, история происхождения слова, его синонимы в таджикском и других языках» - доётся разъяснение слова «коммуникация», т.е. коммуникация по-арабски означает «жить вместе; отношения друг с другом: этика общения; примерное поведение, позитивное поведение друг с другом: поведение в обществе и отношение с другими.

Слово «коммуникация» было проанализировано с точки зрения его происхождения и использования в разных языках мира. Культура диалога и общения имеет большое значение в становлении и развитии личности, и сегодня этому аспекту уделяется особое внимание. Поскольку образование и культура - два взаимосвязанных процесса, язык может представлять культуру и образование. Одним из важнейших показателей уровня культуры человека является его мышление, его ум, его этикет общения, его отношение, его речь. Развитое общение - один из важнейших инструментов человеческой деятельности в современном обществе. Общение - это способ понимания реальности.

В шестом параграфе - «Взгляды великих классической и современной литературы на общение» - излагается об общении, стиле общения, поведении в общении, стиле высказывания речи - это выражения, которые означают зрелость речи и соответствуют нормам литературной речи. Через речь раскрывается внутренний и внешний мир человека. Следует отметить, что этикет общения, взаимоуважение - общая традиция народов мира, в том числе цивилизованного таджикского народа. Этика общения занимает особое место в персидских землях, Мавераннахре и Хорасане, и эта традиция продолжается по сей день. Хотя произведения замечательных таджикских и

персидских писателей об этике общения, этикете речи, статусе речи, влиянии речи не написаны отдельной работой, в своих произведениях великие писатели посвятили главу, рассказ, повествование или стихэтой теме. В частности, этот момент упоминается в «Китаб-уш-шифо» Абу Али ибн Сино, «Тарджумон-уль-балага» Мухаммада ибн Умара Родийони, «Альмуджам фи маори ашориладжам» Шамси Кайси Рози, «Кабус-Наме» Унсурулмаоли Кайковуса, «Гулистон» и «Бустон» Саади Шерози, «Химия счастья» Мухаммада Газали, «Футувватномаи султони» Хусейна Войзи Кашифи и других.

Вторая глава диссертации - “Развитие коммуникативных навыков старшеклассников общеобразовательных школ на основе преподавания предмета таджикской литературы” состоит из шести параграфов.

Первый параграф называется «Уровни общения между подростками и молодыми людьми, факторы, определяющие здоровое общение» и в нём, в частности отмечается, что самая распространенная форма общения - беседа. В процессе разговора мы используем язык, будь то родной язык или иностранный, в любом случае это необходимо. Язык - бесценный дар человеку.

Удивительно наблюдать за взаимодействием некоторых подростков и молодых людей на улицах, в школе, дома, на рынках, в магазинах и других общественных местах. Существует много неуважения к взрослым, окружающим, грубые слова, оскорбления друг друга, высмеивание друг друга, использование мобильных телефонов, игнорирование окружающих.

Семья - это основная ячейка общества. Правильное домашнее воспитание, хорошие отношения, хорошее общение приводят к правильному воспитанию детей, формированию их мировоззрения. Основным фактором, влияющим на поведение молодежи, является, прежде всего, семья. Потому что в здоровой семье вырастает здоровое поколение.

В школе учитель может создать хорошую среду, в которой все ученики могут свободно в классе выслушивать идеи друг друга и поддерживать друг друга. Во время уроков таджикского языка и литературы, русского и английского языков, истории и права и др, учитель должен уметь свободно мыслить, слушать, делать выводы, самооценку на уроках.

Чтение прозаических и стихотворных текстов в которых говорится о тёплых взаимоотношениях, где нет грубости, оскорблений, положительно влияет на читателей.

Во втором разделе «Факторы, влияющие на качество общения учащихся» подчеркивается роль школ, учителей, семей, сообществ и одноклассников в формировании качества общения учащихся.

Школа и образование - основная основа общественного сознания. XXI век называют веком научно-технического прогресса, новых технологий во всех сферах жизни общества. Образование в каждую эпоху отличается своими

особенностями. Как все мы знаем, каждый из нас накопил словарный запас дома, в окружении родителей, детского сада, окружающей среды, а затем ступил на порог школы. Школа чтит наши знания, навыки и способности и преобразует наш духовный мир. Для хорошего или неудачного общения в современном обществе существуют факторы, которые имеют как положительные, так и отрицательные последствия. Эти факторы - семья, школа, окружающая среда и социальные сети. Конечно, на первом этапе влиятельным фактором является семья: родители, бабушки и дедушки, братья и сестры.

В педагогической работе нам нужны учителя, которые знакомятся с условиями, социальным и культурным положением каждого ученика. В частности, руководители классов должны быть знакомы с духовной и культурной жизнью учащихся и их родителей. Мanners наследуются от родителей: А если ребенок плохой, так как отец, не обвиняй его в том, что он научился его манерам. Однако, если у него нет мудрости, если он научится манерам, если он не научится манерам, он узнает свою жизнь.

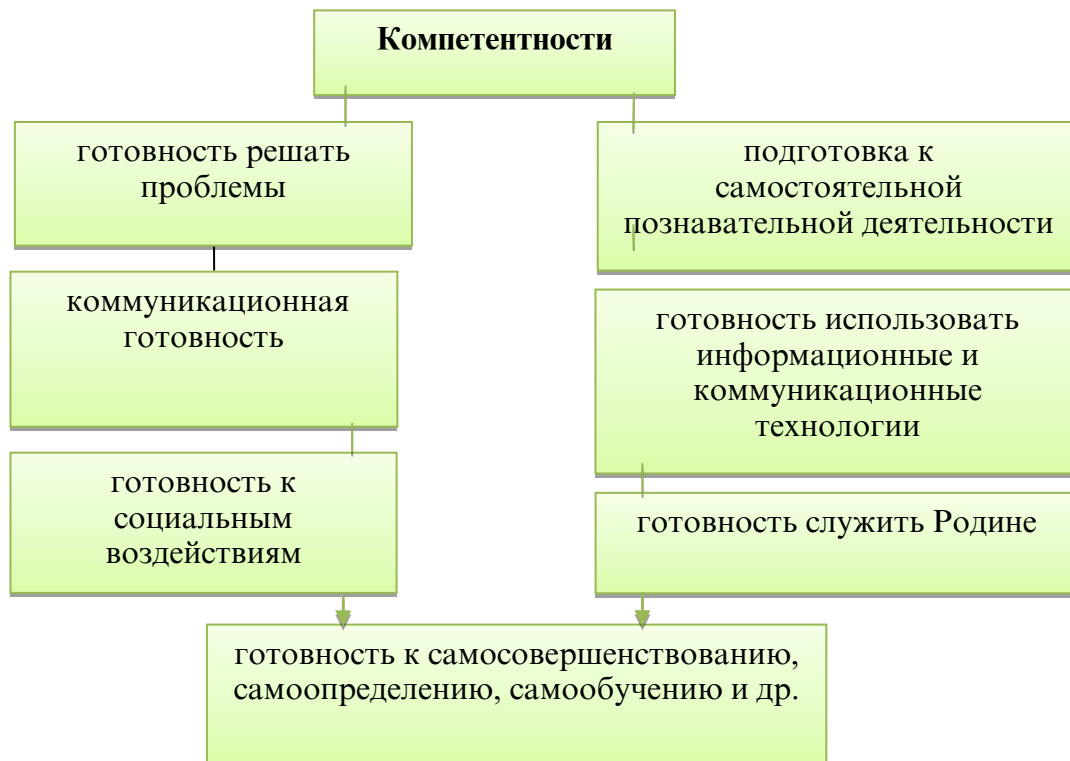
С первого урока учитель начинает систематическое и непрерывное обучение языку, речи, речевому тестированию, мы начинаем с алфавита, с основных законов и правил языка, входим в мир речи, исследуем другой мир. Однако роль учителя в этом направлении огромна, и это величие академик А. Маниязов подчеркивает: «Но урок учителя играет ключевую роль в усвоении важнейшей части человеческой культуры - правильности речи, умения ее в достаточной степени впитывать и чувствовать её дыхание и красноречие. Поэтому каждое движение, тон голоса, произношение, даже внешний вид и внешний вид во время речи важны и не оставляют учеников равнодушными. Такая ситуация накладывает на учителя серьезную ответственность и требует от него всегда придерживаться норм литературного языка и педагогической культуры, особенно на уроках.

Учитель более влиятельный, чем другие факторы. Еще одним фактором является среда, социальные сети, такие как Facebook, YouTube, Instagram и другие, которые оказывают значительное влияние на общение подростков и читателей.

Третий параграф озаглавлен «Компетентностный подход и его влияние на улучшение состояния общения учеников». В данном параграфе указывается, что компетентностный подход в системе образования Министерства образования и науки Республики Таджикистан был введен в 2016 году в общеобразовательных учреждениях республики и является активной формой обучения. В этом методе обучения формируются не только теоретических знания учащихся, но и они усваивают практическое применение знаний, навыков и умений.

Компетентностный подход отличается от традиционного. Пособие «Основные преимущества компетентностного подхода к обучению» оценивает возможность подготовки выпускников к активному участию в жизни общества. Согласно регламенту, выпускник общеобразовательного учреждения должен обладать следующими компетенциями:

Таблица 3. Компетенции, которые должны иметь учащиеся средних общеобразовательных учреждений

В процессе обучения знания используются как часть навыка для проверки, сравнения и исправления ошибок. У каждого метода обучения свои цели и задачи, хотя цель каждого метода - привить знания, компетентность, сформировать мировоззрение учащихся.

В этом типе обучения учитель играет важную роль, поскольку он использует все свои возможности, чтобы ученики могли применить свои навыки, умения и знания на практике. Необходимо создать здоровую среду для учащихся, чтобы они могли развивать свои компетенции и развивать свои навыки и мировоззрение.

Четвертый параграф называется «Развитие устной речи учеников, улучшение их мыслительного процесса в общении» и в нём излагается, что в современном быстро меняющемся обществе, прогрессе науки и технологий, постепенном внедрении технологий в жизнь общества процесс обучения требует от учителей и психологов обращения к передовым методам обучения и поиска новых путей. Это явление отвечает требованием современности, учит подростков и молодежь мыслить свободно, быть независимыми в решении своих проблем, овладевать темами и задачами, выполнение которых является первоочередной задачей учителя. Развитие

личности, знаний, навыков и мировоззрения учащихся должно быть приоритетом, но это не всегда учитывается в средней и высшей школе.

При преподавании различных предметов, особенно таджикского языка и литературы, часы выделяются на формирование устной речи учащихся, улучшение общения. В процессе обучения этим предметам выделяются часы на развитие систематической речи.

В процессе преподавания литературы преподаватель должен обращать внимание на следующие навыки учащихся:

- умение искать информацию с помощью анкетирования;
- умение графически отображать новую информацию;
- умение самостоятельно планировать моменты, изучать задачи и контролировать доступное время;
- умение идентифицировать основную информацию;
- умение рассматривать дела с разных сторон;
- навыки чтения стихов и выразительного чтения прозаического текста в диалоге:

- навыки обработки новых знаний;
- возможность создания собственной базы данных;
- умение самостоятельно организовать изучение новой информации;
- навыки совместной работы, слушания друг друга;
- навыки распознавания и объяснения проблем;
- умение формировать и преподносить продукты своей творческой деятельности;

Учитель делит учеников на группы по 4-5 человек, и составляет вопросы для каждой из них. Учащиеся самостоятельно думают, выражают свои мысли, спорят, делают выводы, а в трудные моменты обращаются за помощью к учителю.

В пятом параграфе - «Предмет таджикской литературы - трибуна для выступления учеников» отмечается, что уроки литературы для учащихся должны быть важным источником образования, этикета и конструктивного общения. Развитие образовательного подхода - основано на общении, которое происходит посредством речи, укрепляет сотрудничество и взаимодействие между учениками. Коммуникативное обучение регулирует развитие речи.

В школе преподаются язык и литература в дополнение к преподаванию и обучению, а также к обучению, правильной речи и письму, выражению идей, устному общению, дружеским отношениям с одноклассниками и другим. Роль учителя в этом направлении настолько велика и значима, что каждый учитель учит своих учеников честности, порядочности, гуманизму, оптимизму, доброте. Учителя языка и литературы играют важную роль в этике общения учеников. Сам урок литературы - это урок семантики и риторики.

Для лексического развития, орфографии, умения выполнять, уметь излагать тему, самостоятельно делать выводы учитель должен готовить уроки на основе знаний и навыков учеников. Способность учащихся понимать и приобретать знания находится не на одном уровне. Учителю необходимо учитывать это и организовывать занятия по-разному: ученикам даются задания от простых до сложных.

Шестой параграф «Использование новых эффективных методов в формировании коммуникации между старшеклассниками» посвящён

вопросам использования новых и различных методик обучения для познавательного и культурного развития учащихся, развития речи, формирования их общения в старших классах направляется учителем.

В частности, утверждается, что опытный и знающий учитель всегда стремится побудить учеников учиться, общаться и говорить в процессе обучения. Эффективная методика обучения, то есть компетентностный подход к обучению, позволяет учащимся развивать общение на уроках таджикского языка и литературы. Целью данного вида обучения является развитие навыков разговорной речи, речевого тестирования, общения учащихся друг с другом при овладении предметом литературы. Основная цель урока литературы - проверить разговорные и устные навыки учащихся. Суть этого метода обучения - во взаимосвязи с компетентностью учителей и учеников. Опытные педагоги, преподавая литературу, стараются требовать от произведений классической и современной литературы произнесения наставлений, стихов, стихов, отрывков стихов и прозы. Правильное чтение стихов и прозы, правильное произношение, чтение анекдотов поможет ученикам говорить правильно.

Организация конференций и мероприятий, посвященных празднованиям юбилеям поэтов и писателей, положительно влияет на формирование общения между учениками. Наследие наших предков и современников полно советов, мудрости, напоминаний, пословиц и поговорок. Их правильное использование в общении имеет свои преимущества.

Полезно провести урок-викторину на основе компетентностного подхода, а преподаватель сможет привить ученикам чувство артистичности, инициативу и уважение к великим деятелям литературы и культуры нации. Организация устной деятельности учащихся на уроках таджикского языка и литературы, особенно по темам великого нравственного наследия литературы и этики, патриотизма способствует развитию устной речи учащихся, их толерантности.

Использование компетентностного подхода к обучению на уроках таджикского языка и литературы дает желаемый эффект, создавая условия для чтения стихов, разыгрывания сцен, ролевых игр на основе великих литературных произведений, способствует свободе слова.

Организация открытых занятий, внеклассных занятий способствует развитию коммуникативных навыков учеников, их вовлечению в школьную деятельность учебного заведения будет очень полезно для развития коммуникативных навыков.

Чтобы дополнить идеи фактами и определить результаты по теме исследования, мы сочли необходимым включить сюда результаты нашего эксперимента.

Для сравнения мы провели урок на тему «Жизнь и деятельность Камоли Худжанди» в 9 классе «а» МТМУ №52 района Исмоили Сомони по традиционной методике и в 9 классе «б» данного учреждения по методике компетентности, в 10 «б» ГОУ лицея №2 для одарённых детей города Душанбе на тему «Сайидо Насафи- воспеватель ремесленничества» традиционными методами обучения, в 10 «а» того же учреждения с использованием метода компетентности. Качество обучения учеников после нескольких сравнительных уроков было следующим:

Таблица 4. Результаты и уровни компетентности учащихся после сравнительного эксперимента традиционным методом в СОУ

№	Учреждение	Класс	Предмет	Общее количество	“5”	“4”	“3”	“2”	Качество обучения	Средняя оценка
1.	СОУ №52	9 “а”	Таджикская литература	32	8	9	5	10	53,13 %	4
2.	СОУ №38	9 “Г”	Таджикская литература	34	10	11	5	8	61,76 %	4
3.	ГОУ лицей №2	10 “б”	Таджикская литература	26	7	11	5	3	69,23 %	4

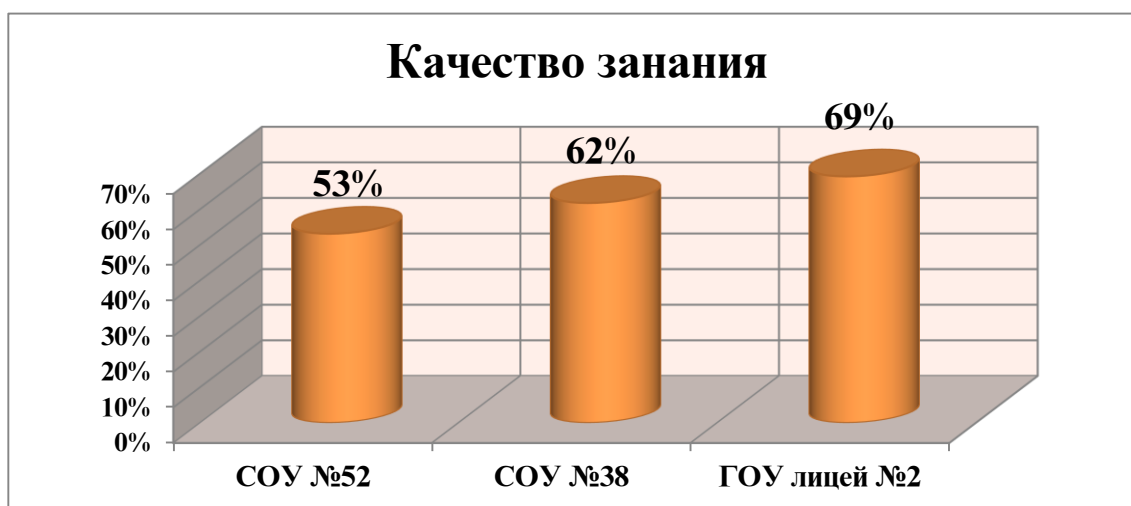

Диаграмма 1. Уровень компетентности учащихся после контрольного эксперимента традиционным методом

Таблица 5. Результаты качества знания учащихся после проведения нескольких сравнительных уроков, проведённых методами компетентности в названных учреждениях

№	Учреждение	Класс	Предмет	Общее количество	“5”	“4”	“3”	“2”	Качество обучения	Средняя оценка
1.	СОУ №52	9 “а”	Таджикская литература	30	13	14	2	1	90%	5
2.	СОУ №38	9 “Г”	Таджикская литература	32	12	16	2	2	88%	5
3.	ГОУ лицей №3	10 “а”	Таджикская литература	26	10	12	3	1	85%	5

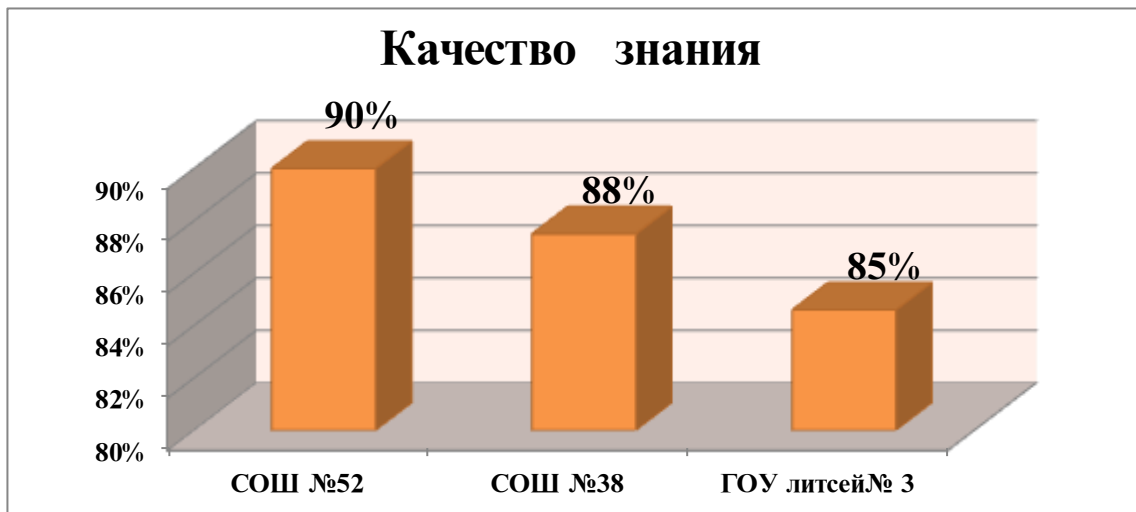

Диаграмма 2. Уровень компетентности учащихся после сравнительного эксперимента по компетентностному подходу к обучению

Проведение 3-4 уроков таким образом доказало, что компетентностный подход к обучению очень полезен и уместен для сегодняшних учеников. Потому что, по наблюдениям, сегодняшние ученики более чуткие и умные, чем ученики 20-30-летней давности. Психологически они не терпят резких выговоров со стороны учителей. Часто они вспыльчивы и злы.

Сегодняшнему школьнику более интересна методика компетентностного подхода к обучению.

Проведение игр, создание проблем и поиск решений, организация групповой и индивидуальной работы, уважение взглядов каждого ученика, освобождение от формулировки цели, использование новых методов обучения, проведение тестов, сравнение диаграмм, уважение к личности, использование наглядных пособий по теме, использование инновационных технологий, демонстрация видеороликов, презентаций и т. д. поможет сегодняшнему школьнику заинтересоваться уроком, почувствовать ответственность и овладеть предметом. Все зависит от навыков учителя.

ОБЩИЕ ВЫВООДЫ

Изучение и исследование вопросов формирования коммуникативных компетенций старшеклассников общеобразовательных учреждений в процессе изучения таджикской литературы и результаты экспериментальной работы по данному вопросу привели нас к разработке и представлению следующих выводов:

- установлено, что при подборе понятий и терминов в компетентностном подходе к обучению важно опираться на опыт наших предков, поскольку точный перевод нелогичных терминов и понятий приводит к неполному и неправильному пониманию учащихся;

- выяснилось, что сущностью компетентностного подхода к обучению является теория о том, что школа должна не давать ребенку готовые знания, а указывать путь к получению знаний и готовить его к будущей жизни.

Учителя всех уровней образования должны понять эту особенность современного образования и реализовать его;

- мы пришли к выводу, что для реализации компетентностного подхода в обучении необходимо изучить историю его внедрения в других странах и использовать их опыт внедрения;

- выявлено, что учителя часто неправильно понимают компетентностного подхода к обучению и активных методов обучения, но компетентностный подход к обучению - это не метод, а подход, при котором учитель может использовать разнообразные активные и интерактивные методы;

- выявлено, что общение является важной частью коммуникации, а в школе - важным элементом воспитания, а соблюдение этики общения и красноречия педагогами в общеобразовательных учреждениях является фактором развития коммуникативных навыков учащихся, поэтому педагогам нужно, чтобы обратить серьезное внимание на этот вопрос [1-А];

- исследование показало, что образование является одним из важнейших условий развития коммуникативных навыков студентов, и наряду с учителем очень важна, в этом направлении, роль семьи и общества. Поэтому постоянное сотрудничество семьи, школы и общества является одним из основных условий развития ключевых компетенций, в том числе коммуникативных компетенций учащихся;

- выявлено, что использование социальных сетей и Интернет-присутствие также влияет на качество коммуникативной этики молодежи и подростков, к сожалению, это влияние является еще более негативное.

- определено, что дисциплина таджикская литература в системе образования в общеобразовательных школах является одной из основных дисциплин развития личности в обществе, и поэтому в основе преподавания этого предмета должно лежать формирование социальной личности, гуманизма, патриотизма, хорошего поведения и самопознания [3-А];

- экспериментальная работа показала, что компетентностный подход к обучению обеспечивает важную основу для развития хорошего общения между учащимися и дает учащимся свободу слова и возможность самостоятельного самовыражения [2-А];

- установлено, что организация устной деятельности учащихся на уроках таджикского языка и литературы, особенно при изучении нравственно-этического наследия великих поэтов и писателей, способствует развитию устной речи учащихся [6-А];

- опыт, полученный в ходе исследования, показал, что использование ориентированного на ученика подхода на уроках таджикского языка и литературы является более эффективно и обеспечение условий для выразительного чтения стихов, инсценировки, дидактических и занимательных игр, интеллектуальных конкурсов, ролевых игр по мотивам произведений великих поэтов и писателей способствуют развитию речи учащихся и свободному выражению мысли [4-А];

- экспериментальное исследование показало, что организация открытых уроков, внеклассных мероприятий, кружков с участием поэтов, писателей и знаменитостей способствуют развитию коммуникативных навыков учащихся,

а их привлечение во внеклассные мероприятия образовательного учреждения будет весьма полезным в развитии их коммуникативных компетенций [7-А].

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

Чтобы сделать процесс обучения таджикской литературе более эффективным по формированию коммуникативных компетенций учащихся, предоставляем следующие рекомендации по развитию коммуникативных компетенций учащихся старших классов:

а) необходимо составить специальный словарь терминов компетентностного подхода к обучению и сделать его доступным для всех учителей общеобразовательных школ;

б) на занятиях по таджикскому языку и литературе, помимо предметных компетенций, особое внимание следует уделить развитию пяти ключевых компетенций – коммуникативных, креативных, сотрудничества, критического мышления и умения учиться;

в) вопросы предметных компетенций должен быть надлежащим образом рассмотрен специалистами и конкретно показать пути их формирования;

г) разработать отдельные методические пособия о путях и методах реализации требований компетентного подхода к обучению и доставить их до каждого отдельного учителя [5-А];

д) лингвистам и специалистам Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, средствам массовой информации и интеллигенции страны следует уделять особое внимание чистоте и развитию таджикского языка и регулярно организовывать и проводить различные мероприятия и программы по этому вопросу;

е) влияние киберпространства и Интернета очень огромно в развитии коммуникативных компетенций старшеклассников и, во многом, существенно может оказывать в этом направлении негативное влияние. Поэтому необходимо, чтобы вопрос участия подростков и молодежи в киберпространстве и Интернете находился под пристальным вниманием родителей, педагогов и соответствующих органов [9-А];

ё) широкое использование личностно-ориентированного подхода на занятиях по таджикскому языку и литературе способствует развитию коммуникативных компетенций учащихся и, в связи с этим, учителям следует все больше использовать личностно-ориентированный подход, активные методы и приемы обучения;

ж) наряду с учебным заведением и учителем очень важна роль семьи и общества в формировании коммуникативных компетенций учащихся. Поэтому постоянный контакт семьи, школы и общества должен быть одним из основных направлений деятельности и сотрудничества этих трех институтов;

з) с целью формирования коммуникативных компетенций учащихся учителя должны значительно больше использовать ориентированный подход на ученика, их выразительности речи, свободном и самостоятельном выражении своих мыслей на уроках таджикского языка и литературы и регулярно проводить мероприятия по чтению стихов и сценическим представлениям, ролевые игры, занимательные и дидактические игры,

интеллектуальные викторины и конкурсы на основе примеров из произведений великих поэтов и писателей таджикской литературы;

и) учителям необходимо организовывать и проводить больше открытых уроков, внеклассных мероприятий, кружков с участием поэтов, писателей и известных людей, так как, такие внеклассные мероприятия очень способствуют в развитии коммуникативных компетенций учащихся.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОПУБЛИКОВАНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ЖУРНАЛАХ И ИЗДАНИЯХ:

а) Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Зоиров С.А. Формирование коммуникативной компетентности старшеклассников в процессе обучения таджикской литературе / С.А. Зоиров // Вестник Института развития образования. - Душанбе. 2020, №2 (30). - С. 165-170. ISSN 2617-5620.

[2-А] Зоиров С.А. Компетентный подход и его влияние на совершенствование студенческой коммуникации / С.А. Зоиров // Вестник Института развития образования. - Душанбе. 2020, №4 (32). - С. 102-106. ISSN 2617-5620.

[3-А] Зоиров С.А. Компетентный подход в изучении таджикской литературы – фактор развития студенческого общения / С.А. Зоиров // Вестник Педагогического университета. - Душанбе. 2020, №1(1). - С. 222-227. ISSN 2708-5759.

[4-А] Зоиров С.А. Пути развития общения учащихся на уроках таджикской литературы / С.А. Зоиров // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе. 2020, №2(30). - С. 309-314. ISSN 2074-1847.

[5-А] Зоиров С.А. Компетентный подход к обучению и роль учителя в его реализации // С.А. Зоиров // Известия Национальной академии наук Таджикистана. - Душанбе, 2021, №4 (015). - С. 132-136. ISSN 2076-2569.

[6-А] Зоиров С.А. Взгляды ученых и великих деятелей классической и современной таджикской литературы на коммуникацию и выражение / С.А. Зоиров // Известия Национальной академии наук Таджикистана – Душанбе, 2021, №5 (016). - С. 120-125. ISSN 2076-2569.

б) Научные статьи, опубликованные в других изданиях:

[7-А] Зоиров С.А. Урок-викторина / С.А. Зоиров // Маърифати омузгор, 2020, №10. – Душанбе, 2020. ISSN 2306-4293.

[8-А] Зоиров С.А. Эссе-фактор в развитии письменных знаний учащихся // С.А. Зоиров // Маърифати омузгор, 2019, №11. - Душанбе 2019. ISSN 2306-4293.

[9-А] Строгие методы и пределы их использования, методы стимулирования / С.А. Зоиров // Маърифати омузгор. - Душанбе 2022, №4 ISSN 2306-4293.

2. Статьи, опубликованные в сборниках материалов конференций и других изданиях:

[10-А] Зоиров С.А. Компетентный подход и его влияние на улучшение состояния общения учащихся // Сборник материалы Республиканской научно-методической конференции «Компетентный подход к обучению и

проблемы его реализации в общеобразовательных учреждениях» / ТГПУ им. С. Айни, 25.12.2021. - Душанбе, ТГПУ, 2021. - С. 121-123.

[11-А] Заиров С.А. Уроки таджикской литературы – трибуна для выступления студентов // Сборник материалы научно-практической конференции, посвященной 20-летию Национального единства на тему «Опыт миротворения Таджикистана следует изучать» / Институт развития образования, 17.04. 2021. – Душанбе, ПРМ, 2021. – с. 67-70.

[12-А] Заиров С.А. Строгие методы и пределы их использования, методы стимулирования // Сборник материалы научно-практической конференции на тему «Педагогико-психологические основы формирования компетенций подростков и молодежи в изучении профилактики негативного поведения в обществе» // Академия образования Таджикистана, 30.05.22. - С. 121-123.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Заиров Сиротулло Абдулмачидович дар мавзуи “Ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик”, ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогика аз рӯйи ихтисоси 13.00.01-Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот пешниҳод шудааст

Калидвожаҳо: муошират, салоҳият, педагогика, ҳусни баён, усулҳои таълим, нутқи шифоӣ ва хаттӣ, адабиёти тоҷик, тарбияи ахлоқӣ, метод, муассисаҳои таълимӣ

Дар диссертатсия масъалаҳои ташаккули салоҳиятҳои муоширату муносибати хонандагони синфҳои болоӣ, сатҳу сифати муоширати хонандагон, сабаб ва омилҳои костасозандаи муоширати байни онҳо, таърихи маданият ва суҳанофарии тоҷикон аз ибтидо то ба имрӯз мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла ба таърихи фарҳанги милли аз давраи таълифи китоби “Авесто” то замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, осори гаронарзиши адабиёти беназири классики тоҷику форс, назари донишмандону адибони классiku муосир аҳамияти махсус зоҳир карда шуда, муҳтавои асосии андешаҳои ба мавзуи муошират ва ҳусни баён бахшидашудаи онҳо таҳлил гардида, методҳои дурусти истифодабарии онҳо дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар заминаи муносибати босалоҳият ба таълим пешниҳод карда шудааст.

Зимни гузаронидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ муаллифи диссертатсия ба навиғонҳои илмӣ зерин ноил гардидааст: сабабҳо ва омилҳои костасозандаи одоби муоширати ҷавонону наврасон муайян гардида, роҳҳои пешгирии онҳо пешниҳод карда шудааст; мақсад ва вазифаҳои муносибати босалоҳият ба таълим дар раванди таълими фанни адабиёти тоҷик муайян ошкор карда шудааст; мафҳуми салоҳият дар таълими фанни адабиёт ва арзёбии масоили вобаста ба ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон дар раванди дарсҳои адабиёти тоҷик баррасӣ шудааст; мафҳуми одоби муошират аз нигоҳи фарҳанг ва адабиёти тоҷик шарҳу тавзеҳ дода шудааст; омилҳои ташаккулдиҳандаи салоҳият ва фарҳанги муоширати хонандагон муайян карда шудааст; модели ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагон дар дарсҳои адабиёт коркард ва таҳқиқоти озмоишии он баргузор карда шудааст.

Муаллиф таъкид намудааст, ки барои бехтар намудани сатҳу сифати муоширати наврасону ҷавонон дар баробари муассисаҳои таълимӣ инчуниннақши хонавода, калонсолон ва ҷомеа низ хеле муҳим аст.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Заирова Сиротулло Абдулмаджидовича на тему “Формирование коммуникативных компетенций учащихся старших классов общеобразовательных учреждений на базе преподавания таджикской литературы”, представленную на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01- Общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: общение, компетентность, педагогика, самовыражение, методы обучения, устная и письменная речь, таджикская литература, этическое воспитание, метод, учебные заведения.

В диссертации рассмотрены вопросы формирования коммуникативных компетенций и отношений учащихся старших классов, уровень и качество общения учащихся, причины и факторы, способствующие ухудшению общения между ними, история таджикской культуры и ораторского искусства с самого начала и до сегодняшнего дня. В частности, особое внимание уделено истории национальной культуры с момента написания книги “Авесто” до приобретения Таджикистаном независимости, драгоценным произведениям уникальной литературы таджикско-персидской классики, взглядам классиков и современных писателей, проанализировано основное содержание слов, относящихся теме общения и выражения, а также предложены методы их использования на уроках таджикской литературы на основе компетентностного подхода к обучению.

В ходе проведения научно-исследовательских работ автором диссертации определены причины и факторы, способствующие ухудшению этики общения молодых людей и подростков, предложены способы их предотвращения; определены цели и задачи компетентностного подхода к обучению в процессе преподавания таджикской литературы, рассмотрены и разъяснены понятия компетенции и вопросов, связанных с развитием коммуникативных компетенций учащихся в процессе уроков таджикской литературы, определены факторы, формирующие компетентности и культуры общения студентов, выявлены преимущества компетентностного подхода к обучению от традиционных методов обучения, разработана модель развития коммуникативных компетенций учащихся на уроках литературы и проведён её экспериментальное исследование.

Также автор утверждает, что для улучшения уровня и качества общения подростков и молодежи, наряду с образовательными учреждениями, также очень важна роль семьи, взрослых и общества.

ANNOTATION

for the dissertation of Zairov Sirotullo Abdulmajidovich on the topic “Formation of communicative competencies of high school students of general educational institutions on the basis of teaching Tajik literature”, presented for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01- General pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: communication, competence, pedagogy, self-expression, teaching methods, oral and written speech, Tajik literature, ethical education, method, educational institutions.

The thesis deals with the formation of communicative competencies and relations of high school students, the level and quality of communication between students, the reasons and factors that contribute to the deterioration of communication between them, the history of Tajik culture and oratory from the very beginning to the present day. In particular, special attention is paid to the history of national culture from the moment the book “Avesto” was written to the acquisition of independence by Tajikistan, the precious works of the unique literature of the Tajik-Persian classics, the views of classics and modern writers, the main content of words related to the topic of communication and expression is analyzed, and methods of their use in the lessons of Tajik literature based on a competency-based approach to learning.

In the course of research work, the author of the dissertation identified the causes and factors that contribute to the deterioration of the communication ethics of young people and adolescents, and suggested ways to prevent them; the goals and objectives of the competency-based approach to learning in the process of teaching Tajik literature are defined, the concepts of competence and issues related to the development of communicative competencies of students in the process of lessons of Tajik literature are considered and explained, the factors that form the competence and culture of communication of students are identified, the advantages of the competency-based approach to learning are identified from traditional teaching methods, a model for the development of students' communicative competencies in literature lessons was developed and its experimental study was carried out.

The author also argues that in order to improve the level and quality of communication between adolescents and young people, along with educational institutions, the role of the family, adults and society is also very important.